

SAMENVATTING KLASSIEKE OUDHEID

INHOUDSOPGAVE

SAMENVATTING KLASSIEKE OUDHEID	1
1. INLEIDING	5
BRONNEN EN CHRONOLOGIE	5
<i>bronnen</i>	5
<i>chronologie</i>	5
2. DARK AGE EN ARCHAÏSCHE PERIODE	7
DE BRONSTIJD CULTUREN	7
<i>de Minoïsche beschaving op Kreta (2000-1100 BC)</i>	7
<i>de Myceense beschaving in Griekenland (1450 – 1050 Bc)</i>	7
<i>ondergang Myceense beschaving</i>	7
DE DARK AGE (1000-750).....	8
ARCHAÏSCHE PERIODE (750-500).....	8
<i>ontstaan en ontwikkeling van de polis</i>	9
<i>interne verhoudingen binnen de poleis</i>	9
<i>archaïsche kolonisatie</i>	10
<i>turannoi</i>	10
<i>ontwikkeling in Athene in 7de en 6de eeuw</i>	10
<i>verdwijnen van turannoi</i>	11
<i>economie en maatschappij</i>	12
landbouw	12
landbezit, rijkdom en armoede.....	12
nijverheid.....	12
handel.....	13
<i>maatschappij en individu</i>	13
sociaal vermaak	13
sport in Griekenland en gymnasium.....	13
Symposion	13
literatuur en geleterdheid	13
<i>sociale hiërarchie</i>	14
<i>religie, filosofie en wetenschap</i>	14
religie	14
filosofie	14
3. DE PERZISCHE OORLOGEN EN OPKOMST VAN ATHENE	15
DE PERZISCHE OORLOGEN	15
<i>het Perzisch rijk</i>	15
<i>grieken en Carthagers</i>	15
<i>de Grieken tegen Perzië en Carthago (Perzische oorlogen)</i>	16
ATHEENS IMPERIUM.....	16
ATHEENSE DEMOCRATIE	17
<i>ontwikkeling</i>	17
<i>werking</i>	18
DE ECONOMIE VAN KLASSIEKE ATHENE	19

CONCLUSIE	20
4. SPARTA EN DE PELOPONNESISCHE OORLOG (KLASSIEKE PERIODE)	21
SPARTA.....	21
<i>geografie en ligging</i>	21
<i>geschiedenis</i>	21
<i>maatschappelijke structuur</i>	22
<i>politiek</i>	23
<i>interne conflicten en neergang</i>	23
DE PELOPONNESISCHE OORLOG (431-404)	23
<i>Eerste fase: Archidamische oorlog (431-421 BC)</i>	24
<i>Tweede fase: 421-413</i>	24
<i>Derde fase: 413-404</i>	24
<i>Evaluatie</i>	24
MAATSCHAPPIJ KLASSIEKE POLIS / ATHENE.....	25
<i>vrijen en slaven</i>	25
<i>burgers en niet-burgers</i>	25
<i>rijk en arm</i>	25
<i>positie vrouw</i>	26
CONCLUSIE	26
5. KLASSIEK GRIEKSE RELIGIE, GRIEKENLAND IN 4^E BC EN ALEXANDER DE GROTE	27
GRIEKSE RELIGIE	27
<i>algemeen</i>	27
<i>religieuze feesten</i>	27
<i>religieuze ontwikkeling (5-4^e BC)</i>	27
GRIEKSE WERELD IN 4 ^E BC.....	28
OPKOMST MACEDONIË	28
ALEXANDER DE GROTE	29
<i>historische betekenis Alexander</i>	31
6. DE HELLENISTISCHE WERELD (323 – 31 BC).....	32
DE DIADOCHEN	32
KONINKRIJKEN EN STEDEN	32
<i>structuur hellenistische monarchieën</i>	32
<i>relatie steden en koningen</i>	33
DE HELLENISTISCHE POLEIS	33
ANTIGONIDENRIJK (MACEDONIË).....	34
SELEUCIDENRIJK (VOOR-AZIË)	34
PTOLEMAEËNRIJK (EGYPTE).....	35
ROME EN DE HELLENISTISCHE WERELD	36
ECONOMIE EN MAATSCHAPPIJ	37
MANNEN EN VROUWEN.....	37
RELIGIEUZE ONTWIKKELINGEN.....	37
7. OPKOMST ROME	38
PRE-ROMEINS ITALIË.....	38
<i>etrusken (Turrhenoi, Tusci)</i>	38
ROME IN DE KONINGSTIJD	38
DE STANDENSTRIJD	40

<i>EERSTE FASE (494-449)</i>	40
<i>tweede fase (449-367)</i>	40
<i>derde fase (367-287)</i>	41
DE VEROVERING VAN ITALIË.....	41
DE PUNISCHE OORLOGEN.....	42
STAATSINSTELLINGEN ROMEINSE REPUBLIEK.....	42
BURGERSCHAP EN HIËRARCHIE.....	44
HOE KWAM ROME ZO SUCCESVOL?	44
8. DE ROMEINSE REPUBLIEK: IMPERIALISME EN ONDERGANG.....	45
GEVOLGEN IMPERIALISME	45
<i>intern</i>	45
<i>extern</i>	46
provincies.....	47
DE BURGEROORLOGEN	47
<i>het begin: Sulla en Marius</i>	47
<i>pompeius, Caesar en ondergang van de Republiek</i>	48
<i>Caesars dictatuur: Octavianus en Antonius</i>	49
CONCLUSIE: WAAROM GING DE REPUBLIEK TEN ONDER?	49
9. HET ROMEINSE RIJK: KEIZERS EN BESTUURLIJKE ORGANISATIE (31 BC – 200).....	50
AUGUSTUS.....	50
<i>titularium</i>	51
Tribunicia potestas.....	51
imperium proconsulare maius.....	51
consulair imperium, imperator en pontifex maximus	51
<i>opvolging</i>	52
KEIZERS EN DYNASTIEËN	52
<i>julisch-Claudische dynastie (27 BC – 68 AD)</i>	52
<i>flavische dynastie (69 – 96)</i>	53
<i>adoptiefkeizers (96 – 192)</i>	53
BESTUURLIJKE ORGANISATIE PRINCIPAAT	54
CONCLUSIE	55
10. ECONOMIE, MAATSCHAPPIJ EN CULTUUR IN EEN WERELDRIJK (1-2^E EEUW)	56
OMVANG, BEVOLKING, STEDEN	56
<i>omvang</i>	56
<i>bevolking</i>	56
<i>steden</i>	56
TRANSPORT EN COMMUNICATIE	57
LANDBOUW	57
NIJVERHEID EN HANDEL	58
OVERHEID EN ECONOMIE	58
ONTWIKKELING EN GROEI?.....	58
SOCIALE STRUCTUREN	59
<i>rijk en arm</i>	59
<i>slaven en vrijen , burgers en niet-burgers</i>	59
<i>ordines</i>	59
<i>horizontale verbanden: clubs en verenigingen</i>	60
MANNEN EN VROUWEN.....	60

ONDERWIJS.....	60
WETENSCHAP.....	60
LITERATUUR.....	61
CULTUUR.....	61
RELIGIE.....	61
<i>een nieuwe ontwikkeling: christendom</i>	62
11. DE LATE OUDHEID	63
DE SEVERI.....	63
CRISIS DERDE EEUW (235-284).....	63
<i>burgeroorlogen</i>	63
<i>economische problemen</i>	64
<i>sociale gevolgen</i>	64
DE HERVORMINGEN VAN DIOCLETIANUS.....	64
<i>politiek en bestuur</i>	64
<i>militaire hervormingen</i>	65
<i>economische hervormingen</i>	65
<i>IDEOLOGISCHE/ religieuze hervormingen</i>	65
CONSTANTIJN DE GROTE.....	66
<i>religieus</i>	66
<i>politiek en bestuur</i>	66
VAN CONSTANTIJN TOT THEODOSIUS (337-395).....	67
DE VAL VAN HET WEST-ROMEINS RIJK.....	67
HET OOST-ROMEINS RIJK.....	67

1. INLEIDING

BRONNEN EN CHRONOLOGIE

BRONNEN

Geschreven bronnen

- Inscripties of epigrafisch materiaal (teksten enzo)
- Via overlevering

Ongeschreven bronnen

- Voorwerpen, archeologisch materiaal (van bouwwerken tot kleine bodemvondsten)
- Door mens gemaakte afbeeldingen, representaties

➔ Veel hiaten, als bronnen geen antwoord geven; hypothetisch antwoord formuleren

CHRONOLOGIE

Begin van de KO

- de val van Troje (ca. 1200 vc?)
 - Homeros Ilias en Odyssee? (late 8ste – vroege 7e BC)
 - Of de eerste spelen in Olympia? (776 BC)
- ➔ Discussie over het begin
- ➔ Discussie over wanneer dit heeft plaatsgevonden

Einde van de KO

- de dood van Pan?
- 476 : Odoaker en Romulus Augustulus
- Of 1453 (val Constantinopel) ?

De cursus: van ca. 1200 BC tot ca. 600 N.Ch, kerngebied = mediterrane wereld in brede zin

Voor de 10 ^e eeuw v.C.	Van de 10de tot de 5de eeuw v.C.	De 5de en 4de eeuw v.C.	Van de 4e eeuw v.C. tot de 1ste eeuw n.C.	Van de 1ste tot de 6e eeuw n.C.	De 6 ^e eeuw en later
Minoïsche en Myceense culturen (ca. 2000-1100 v.C.)	Griekse Dark Age (ca. 1000-750 v.C.) Griekse Archaische Periode (ca. 750-500 v.C.) Romeinse Koningstijd (ca. 753-510/6 v.C.)	Griekse Klassieke Periode (500 v.C.-323 v.C.) Romeinse Republiek (510/6 v.C.-...)	Griekse Hellenistische Periode (323 v.C.-31 v.C.) Romeinse Republiek (...-31 v.C.)	Romeinse Keizertijd (31 v.C.-476 n.C.) [Principaat: 31 v.C.-284 n.C./ <i>Dominaat</i> 284-476 n.C.]	Byzantijnse Rijk in het oosten, 'Barbaarse' koninkrijken in het westen...

2. DARK AGE EN ARCHAÏSCHE PERIODE

DE BRONSTIJDCULTUREN

DE MINOÏSCHE BESCHAVING OP KRETA (2000-1100 BC)

- Rond 6000 BC: lb in Griekenland bekend → Neolitische cultuur
 - Eerst eenvoudige dorpsgemeenschappen
- Rond 3000 BC: bronstijd
- Griekenland gaf culturele toon aan

- **Kreta:** opgang van de Minoïsche beschaving => genoemd naar mythische koning Minos
 - Geen Griekse cultuur!
 - Relatief grote welvaart door export van wijn en olijven en keramiek
 - Hoogtepunt in 2de millennium BC
 - Eerste kleitabletten in lineair A schrift (nog niet ontcijferd)
 - Wss gecentraliseerde staat → grote paleiscomplexen (Knossos, Mallia, Phaestos)
 - Controleerden en herverdeelden agrarisch surplus
 - Centra administratie, ambacht, kunst, religie (paleiseconomieën)
 - Opvallend: geen verdedigingsmuren → heerschappij over de zeeën? (= Thalassocratie)
 - Vanaf ca. 1470 BC: sporen van destructie paleizen MAAR Knossos niet vernield
→ wss Myceners Knossos overgenomen

DE MYCEENSE BESCHAVING IN GRIEKENLAND (1450 – 1050 BC)

- Bronstijd op Griekse vaste land = Helladische cultuur → 3de en vroege 2de mln onder invloed van Minoïsche cultuur
- **Myceense cultuur** (cf. Mycene):
 - veel invloed uit Minoïsche cultuur (Myceense overname Knossos na 1450?)
 - Syllabeschrift kleitabletten met lineair B (vroege vorm Grieks) → vnl administratieve functies
 - Zware burchten met grote verdedigingsmuren
 - Typierend: Tholos graven (bijkorfvormig)
 - Brons en strijdagens met paarden
 - Paleiseconomieën: paleizen centrale rol: verdeling opslag en surplus
- Geen rijk dat centraal bestuurd werd door Myceense cultuur, ze hadden wel veel invloed maar 'rijk' bestond uit redelijk kleine polissen

ONDERGANG MYCEENSE BESCHAVING

- vanaf 1250 BC: verval Myceense beschaving, voor hele gebied

- rond 1200 BC: centra zoals Thebe en Pulos verwoest
- na 1000 BC: laatste resten Myceense wereld en brons beschavingen in Griekenland verdwenen
- oorzaken? :
 - Beperkte economie en bevolkingstoename?
 - Rivaliteit tussen vorsten?
 - Egyptische bronnen spreken over invallen van zeevolkeren
- 2de mln: dieptepunt in Griekse Cultuur
 - verdwijnen burchten + vorstendommen en paleiseconomieën
 - schrifteloze periode
 - gebied werd ontvolkt, verarmd en politiek versnipperd
- ⇒ Dark Age van ongeveer 3 eeuwen

DE DARK AGE (1000-750)

- Breuk met Myceense verleden
 - Verdwijnen paleiseconomieën
 - Kennis lineair B schrift gaat verloren
 - Terugval materiële cultuur
 - Bevolkingsafname
 - Schaarse, kleinschalige sites
 - Politieke versnippering in kleine tot zeer kleine gemeenschappen
- 'Dark Age' donker want: geen geschreven bronnen, magere archeologische resten, culturele terugval
- Met de 'Dark Age' begint vanaf 11-10^e eeuw de IJzertijd in Griekenland
- Sterke regionalisering aardewerkstijlen
- Kleine geïsoleerde gemeenschappen, geleid door koning/ Basileus
- Vanaf 9^e eeuw:
 - bevolkingsgroei + vestigingen op kustgebied en eilanden (Lesbos, Samos, Chios)
 - Herstel handelscontacten met oosten (Voor-Azië)
 - Meer georganiseerde gemeenschappen
 - Complexer aardewerk
 - Griekenland geraakt uit haar isolement
- Einde van de Dark Age

ARCHAÏSCHE PERIODE (750-500)

- Contacten met havens in Nabije oosten → nieuwe vernieuwingen naar Griekenland vanaf 800
 - Techniek ijzer en bronsbewerking
 - Beschilderen van aardewerk
 - Vrijstaande godenbeelden
 - Mythische voorstellingen
 - Alfabetisch schrift! → komt van de Feniciërs
- Grote sociaal-politieke omwentelingen (tirannen, wetgevers, revoluties, eerste opkomst democratie...)

- Begin Griekse literatuur (*Ilias* en *Odyssee* van Homeros, hesiodos, lyrische poëzie)

ONTSTAAN EN ONTWIKKELING VAN DE POLIS

- Ilias en Odyssee: eerste bronnen
- Polis = gemeenschap van (volwassen mannelijke) burgers > 'Stad-staat' (Rom variant = civitates)
 - Vrouwen zijn tweederangsburgers
- Polis in archaische periode nog sterk aristocratisch/ oligarchisch
- Politiek = aristocratisch
 - Jaarlijks verkozen en roterende magistraten (koningschap verdween)
 - Functionaris met priesterlijke taken
 - Raad, volksvergadering, volksrechtbank
- Polis bestond uit stedelijke kern (Astu) en agrarisch hinterland (chora)
- MAAR: niet elke polis duidelijk stedelijke kern, zeker niet in Archaische tijd (soms verzameling dorpen zoals Sparta)
- Polis in eerste plaats burgerstaat, burgergemeenschap
- Expansiedrang van sommige poleis; opkomst enkele belangrijke
 - Sparta
 - Athene
 - Argos
 - Thebe
 - Samos
 - Milete
 - Efese

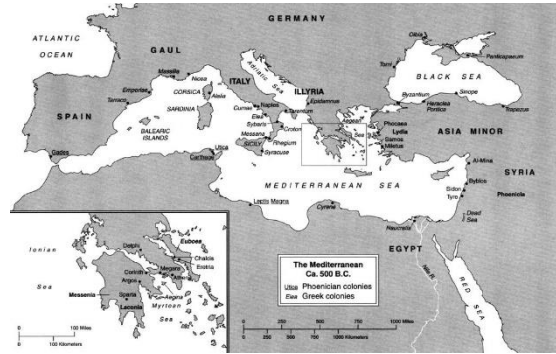
INTERNE VERHOUDINGEN BINNEN DE POLEIS

- Archaische polis; twee soorten interne sociale conflicten
 - Tussen elite en niet-elite (kloof arm en rijk werd groter)
 - Tussen leden elite onderling
- Elite probeerde steeds meer prestige te tonen en keek naar op handarbeid
- Diverse uitkomsten
 - Elite trekt alle macht naar zich toe en exploiteert gewone bevolking (Korinthe, Athene)
 - Elite en gewone burgers exploiteren onderhorige bevolking (Kreta, Sparta)
 - Vaak ook Tirannie: militaire coups
- ➔ Complexe sociale verhoudingen en grote materiële verschillen
- ➔ Interne spanningen of conflicten
 - Armere polisburgers eisten
 - Herverdeling grond

- Kwijtschelding schulden
- Politieke rechtspraak en inspraak
- Kleine boeren geraakten al snel in schulden:
 - Resultaat: werden schuldsclaven

ARCHAÏSCHE KOLONISATIE

- Opkomst Poleis < bevolkingsgroei (8^e eeuw)
- Stimulatie voor veroveringen omliggende gebieden en emigratie naar vreemde gebieden:
 - Land-schaarste (door groei bevolking)
 - Sociaal-politieke conflicten in poleis: 'dissidente' aristocraten en familie → aanhang en vrijwilligers weggestuurd om nieuwe polis te stichten
- 'archaïsche kolonisatie': eerder volksverplanting dan wingewest (want eerlijke handelsbalans)
- Stichting nieuwe Griekse Poleis doorheen MZ gebied (Italië, Sicilië, Z-Frankrijk, Iberisch Schiereiland, N-Afrika) en langs kusten zwarte zee
- Griekse term voor kolonie-polis = *Apoika*
- Effect 'kolonisatie': bevordering handel in MZ gebied: graan vanuit kolonies naar Griekenland in ruil voor wijn, brons, keramiek...

TURANNOI

- Conflicten door rivaliserende aristocratie → heer die de macht wil grijpen
- Tiran > turannis duidde op een alleenheerschappij, soort monarchie (was niet per se iets negatiefs)
 - Geraakten aan de macht via militaire coup met steun aristocratische vrienden en huursoldaten en *demos* (gewone burgers) → ontstaan politiek bewustzijn onder burgers
 - Verzwakking steun na 2 of 3 generaties + meestal verdrijven van de Tiran
- gevolg: weg vrijgemaakt voor democratie door de macht van de aristocratie te breken
- Tirannen vergrootten eco zelfstandigheid, politiek en cultureel zelfbewustzijn bij gewone burgers → ondermijnen daarmee eigen positie

ONTWIKKELING IN ATHENE IN 7DE EN 6DE EEUW

- probleem van schuldsclavernij; gedwongen arbeid voor grootgrondbezitter
- soms Atheners als slaaf verkocht ter delging schulden
- Diepe crisis: bevolkingsgroei; druk op de gronden; gebrek aan inspraak
- Aristocratie kan eisen burgers niet negeren → polis kwetsbaar voor interne conflicten
- Dus: benoeming bemiddelaars als hervormde wetgevers
- 620 BC: **Drakon** stelt voor het eerst strafrecht op schrift op → creatie rechtszekerheid, interpretatiemonopolie van aristocratie doorbroken

- 590 BC: **Solon** benoemt tot *Archont* (hoogste magistraat) met speciale wetgevende bemiddelingsbevoegdheid => kreeg absolute volmacht voor staats hervormingen
 - Economische hervormingen Solon
 - Kwijtschelding bestaande schulden
 - Afschaffing schuldlavernij
 - Verbod op export graan
 - Stimulering ambachten
 - Politieke hervormingen Solon
 - Raad van 400 naast al bestaande raad van Areopagus → versterkte rol volksvergadering
 - Atheense burgers juridisch vrij
 - Indeling burgerij in vermogensklassen (standen op basis van bezit en niet geboorte)
 - *Pentakosiomedimnoi* : jaarlijkse opbrengst van minstens 500 medimnoi¹ graan
 - *Hippeis* (ridders): 300 medimnoi
 - *Zeugitai* ('juk-mannen', bezitters van een span ossen): 200 medimnoi
 - *Thetes*: de rest met inkomen van minder dan 200 medimnoi graan
 - alleen Pentakosiomedimnoi en hippeis konden hoogste politieke ambten bekleden, zeugitai lagere ambten
 - politieke monopolie geboorteadel doorbroken
 - Athene veranderde van aristocratie naar timocratie
- Na aftreden Solon: nog steeds eco problemen → druk op de gronden
- Afschaffing schuldlavernij => kredietoptie minder voor arme boeren
- Tweede soort conflict, tussen leden elite onderling: verscherpte in 6de eeuw BC => coups door individuele aristocraten: tirannie (typisch fenomeen archaïsche tijd)
- 550 BC: coup van **Peisistratos** in Athene : milde heerser;
 - Economische steun (herverdeling grond, schuldhulpverlening, rechtsbijstand)
 - Stimulering nijverheid (keramiekproductie) en handel (olijfolie)
 - Groot bouwprogramma
 - Steun voor festival- en theatercultuur
- **Hippias**: zoon van Peisistratos: begon oppositiebeweging van aristocraten
→ drukkender bewind, ontwapening alle burgers

VERDWIJNEN VAN TURANNOI

- Val van Atheense Tirannen was symptomatisch → nergens na 500 BC nog een tiran aan de macht
- 511 BC: Hippias werd verdreven door Atheense aristocraten in ballingschap² mbv Spartanen
- Opnieuw intra-elite conflicten in Athene

¹ Maateenheid

² Alkmeoniden familie

- 508 BC: de Alkmeonide **Kleisthenes**³ wordt verkozen tot archont
 - Zocht actieve steun bij *Demos* (gewone burgers)
 - Werd geen tiran
 - De zeugitai kon zich gaan bewapenen
 - → Kleisthenes bevorderde dit: stijging macht van de demos (= **begin van de democratie**)

Ook elders kwamen er revolutionaire veranderingen in deze periode

ECONOMIE EN MAATSCHAPPIJ

LANDBOUW

- Vele vernieuwingen uit Voor-Azië
- nieuwe gewassen uit het oosten
 - Betere tarwe
 - Olijf
 - Vruchtbomen (druiven)
- **Deze vernieuwingen hebben het demografisch herstel van Griekenland in 9de en 8ste eeuw mogelijk gemaakt !!**
- Geen dramatische veranderingen in de methode
- Uitbreiden productie enkel mogelijk door lbaureaal te vergroten => *reden waarom de Grieken migreren naar nieuwe poleis buiten Griekenland en daar nederzettingen bouwen*
- Werk: door boer-grondebezitter zelf of pachters of onderhorigen, weinig slavenarbeid op de lb < lb was niet erg zeer intensief
- Meer veeteelt en vleesconsumptie in late 'Dark Age' dan latere perioden → stijging bevolking in 8ste eeuw → weides worden omgebouwd tot akkerland → minder vleesconsumptie

LANDBEZIT, RIJKDOM EN ARMOEDE

- Bezit akkerland = voornaamste bron rijkdom
- Versnipperd landbezit
- Geen gelijk landbezit → ongelijkheid door erfdeling en vererving
- Rijke mensen bezaten meer gronden waar ze boeren op lieten werken
- Geen verkoop van akkerland

NIJVERHEID

- Kleinschalige ambachtelijke productie: workshop model (pottenbakkers, leerlooiers, smeden...)
- Bijgestaan door familie/ slaven
- Huisnijverheid door vrouwen (wolbewerking, weven en spinnen)
- Meer specialisatie in grote bevolkingsconcentraties

³ Kleisthenes heeft ook een aantal belangrijke hervormingen doorgevoerd, zie hiervoor verder in de samenvatting

HANDEL

- Beroepshandelaars zeer zeldzaam
- Dark Age: enkel gewapend en met gezelschap → dus enkel de rijken die schip konden uitrusten
- Archaïsche tijd: de rijken lieten de onderneming over aan medeburgers of ondergeschikten
 - Rol van kolonies : luxeproducten (Korinthisch en Atheens keramiek)
- Feniciërs grootste kooplieden van de Levant
- Belang van militaire ondernemingen

MAATSCHAPPIJ EN INDIVIDU

SOCIAAL VERMAAK

- Maatschappelijk leven = mannelijke wereld
- Jacht
- Sport en spel
- Samen eten en drinken (commensality)
- Zang (poëzie)

SPORT IN GRIEKENLAND EN GUMNASION

- Sportfestivals in Archaïsch Griekenland: sacraal en heilig karakter
- Pan-Helleens of lokaal
 - Bekendst voorbeeld: Olympische spelen (8ste eeuw BC)
 - Ook in Delphi en Korinthe pan-Helleense feesten
- Oorsprong sport in lijkspelen: bv voor Patroklos in *Ilias*
- Verbonden met cultus (bv: Zeus van Olympia)
- **Gumnasion**: plaats voor lichamelijke oefening = open ruimte met zandbodem, omgeven door overdekte colonnade
→ vorm van democratisering van de sport

SUMPOSION

- **Sumposion** = 'drinkgelag' na de maaltijd: samen drinken, luisteren naar lyrische poëzie
- Ook seksuele aspecten: (home)erotiek
- Voedingsbodem voor nieuwe literaire genres
- 7^e BC: fenomeen van het ligbed → symbool van distantiatie tegenover slaven, barbaren, kinderen...

LITERATUUR EN GELETTERDHEID

- Epische poëzie: Homeros *Ilias* en *Odyssee*, Hesiodos *Theogonie* en *Werken en Dagen*
 - Sterk verbonden met orale cultuur
 - Veelal voorgedragen door rondreizende barden
- Lyrische poëzie => nieuw genre, geschreven in opdracht voor festivals (chorusliederen)
- 'boeken' (papyrusrollen, gelooide huiden) nog zeldzaam, weinig inscripties

SOCIALE HIËRARCHIE

- Onderscheid tussen:
 - Mannen/ vrouwen: enkel mannen stem in de gemeenschap en worden als burgers beschouwd
 - Insiders/ outsiders: outsiders zijn slaven of vreemdelingen, in principe zonder rechten, bezoekers krijgen andere statuut
 - Rijk/ arm: zie bv vermogensklassen van Solon, hogere klassen meer politieke rechten
 - Vrijen/ slaven: onderscheid niet altijd even duidelijk
 - Slaven = onvrijen, persoonlijk bezit van hun meesters, statussymbool in elite huishoudens
 - semi-slaven: formeel geen slaaf maar ook geen burger (bv: Heloten in Sparta, horigen in Kreta...)
- *Age Class Society* in Sparta en Kreta
- In Griekse polis relatief hoge mate van gelijkheid

RELIGIE, FILOSOFIE EN WETENSCHAP

RELIGIE

- Polytheïstisch
- Vooral publieke aangelegenheid (cultus, festivals)
- Sterk verbonden met de politiek (geen professionele priesterklasse, link tempelbouw en opkomst polis)
- Tempel als huis godheid
 - Altaar ervoor
 - Dieroffers in context van festival
 - Consumptie vlees door deelnemers
- Jaarlijks terugkerende festivals (seizoenen, rites verbonden aan 'coming of age')
- Ontleningen aan Mesopotamië en Egypte (godenfamilie, generaties goden, antropomorfisme, godenbeelden)

FILOSOFIE

- Afwijzing van mythologische verklaringsmodellen
- Zoektocht naar oorsprong en wezen kosmos
- Natuurfilosofen of 'pre-socratici'
- Milete: begin van de filosofie (Ionië)
 - Thales: oerstof = water
 - Anaximandros: oerstof = onbepaalde
 - Anaximenes: oerstof = lucht
- Efese:
 - Herakleitos: oerstof = vuur
 - Alles komt eruit voort en keert ernaar terug
 - Voortdurende verandering
 - Strijd der tegendelen

3. DE PERZISCHE OORLOGEN EN OPKOMST VAN ATHENE

DE PERZISCHE OORLOGEN

HET PERZISCH RIJK

- Vanaf 7^e eeuw: Ionische steden onder heerschappij van koninkrijk Lydië
 - Belangrijkste vorst = Kroisos (560-546 BC) : milde heerschappij
 - = eerste niet Griekse koning met wie Grieken contact leggen
 - = sleutelfiguur in vraag naar hoe Grieken en Perzen in oorlog kwamen
- Perzisch rijk: ontstaan in 6^e BC toen **Cyrus** de macht greep en de Meden versloeg → nieuwe stam aan de macht = Achaemeniden
- 546: Perzen veroveren Lydië en krijgen controle over Ionische poleis
 - voortdurende expansie
 - begin van grote conflict tussen Oost en West (Grieken en 'Barbaren')
- Drukkende heerschappij op Ionische steden
 - Tribuutbetalingen, installering oligarchieën en tirannen
- 525: Perzische verovering Egypte
- **Darius I** (521-486 BC): consolidatie Perzisch bezit en annexatie gebieden → botsing met de Grieken
 - Probeerde eenheid te creëren door:
 - Nieuwe grondwet
 - Uniformiseren bestuurlijke organisatie en maten en gewichten
 - Aramees als Lingua Franca
 - Persepolis nieuwe hoofdstad
 - Satrapieën
- 500: opstand van Ionische Poleis tegen Perzië
 - Grieks ongenoegen tov Perzië was zeer groot (door drukkende heerschappij)
 - Ioniërs zoeken hulp van Griekse wereld voor de opstand
 - Geen hulp van Sparta maar wel van Athene...

GRIEKEN EN CARTHAGERS

- Carthago werd machtig → vormden dreiging voor de Grieken
- Gesticht door de Feniciër **Tyrus**
- 6^e BC: openlijke oorlogsvoering tussen Carthago en Griekenland → Carthago werd gesteund door de Etrusken

DE GRIEKEN TEGEN PERZIË EN CARTHAGO (PERZISCHE OORLOGEN)

- 5^e BC: oorlog van Grieken tegen Perzen en Carthago
- 498: verovering Sardes⁴ door de opstandelingen (met hulp van Grieken), opstand echter neergeslagen
- Na Ionische opstand → **Darius I** wilt Athene straffen omdat ze de Ionische opstand steunden
→ Darius valt Griekenland binnen
=> eerste Perzische Oorlog (491/490)
 - 490: Slag bij Marathon: Atheense hoplieten⁵ verslaan Perzen
- Tien jaar later: tweede invasie onder Perzische koning **Xerxes**
=> tweede Perzische oorlog (480/79)
 - 481: Grieken richtten Helleense bond op
 - 480: Slag bij Thermopulai
 - Grieken (olv de Spartaan Leonidas) werden verraden waardoor de Perzen wonnen
 - Perzen veroveren Athene en verwoesten de Akropolis
 - Zeeslag bij Salamis: Grieken verslaan de Perzische vloot
 - 479: slag bij Plataiai
 - Perzen verslagen door leger olv de Spartaan Pausanias
 - Vervolgens: Perzen nogmaals verslagen in Klein-Azië
- 480: Slag bij Himera: Siciliaanse Grieken verslaan Carthago
→ De Grieken zijn bevrijd van de Perzen en Carthagers
→ Westerse dreiging weggenomen

ATHEENS IMPERIUM

- 478/77: oprichting van de **Delisch-Attische zeebond**
 - Tegen de Perzen
 - Leden betaalden jaarlijks geldbedrag (bondskas op eiland Delos)
 - Athene was voornaamste polis binnen de bond
- De bond ontwikkelde zich tot Atheens hegemoniaal imperium
 - Bondskas werd verplaatst naar Athene (450 BC)
 - Bond bleef bestaan na Vrede van Kallias (449) met de Perzen → voorbeeld Atheense overmacht
 - Onderhorige poleis betaalden tribut
- Tributgelden werd gebruikt voor Atheense vloot, financiering democratie
- Stichting *Klerouchiai* op grondgebied van opstandige poleis => gronden die toegewezen werden aan Atheense burgers
- Atheense vloot patrouilleerde Egeïsch zeegebied
 - Afbuigen van handelsstromen naar haven Piraeus

⁴ = hoofdstad Lydië

⁵ = zwaarbewapende infanterist in oud-Grieks leger, gebruikten een lans

- Veiligstellen graanimporten uit Zwarte Zee gebied
 - Processen waarin Atheense belangen op spel stonden => verplicht naar Atheense volksrechtbanken
 - Opstandige poleis: mannen werden gedood en vrouwen en kinderen werden slaven of bevolking werd verjaagd
 - Democratie en vrijheid binnen grenzen Athene maar niet verder
- ➔ Imperialisme
- Doel Athene: niet vestiging territoriaal rijk maar hegemonie, materieel gewin en status en aanzien
 - Door almacht van Athene: botsing met Sparta en haar bondgenoten
 - ➔ Peloponnesische Oorlog (431-404 BC)

ATHEENSE DEMOCRATIE

ONTWIKKELING

- 510: verjaging van de tiran Hippias uit Athene => laatste tiran
- Kleisthenes hervormt (zie verder) en sticht democratie
- Athene: machtsstrijd tussen **Isagoras** en **Kleisthenes** de Alkmeonide
 - Kleisthenes beloofd Atheense Demos verregaande concessies in ruil voor steun
 - Isagoras roept hulp van Kleomenes in (koning van Sparta)
 - Kleisthenes vlucht

508/07: HERVORMINGEN VAN KLEISTHENES

- Burgerij ingedeeld in 139 **Demen** (= wijken, stadsdistricten)
 - Toelating jongvolwassen burgers
 - Lidmaatschap is belangrijk onderdeel voor de politiek ➔ kwamen bijeen in vergadering
 - Selectie kandidaten voor lidmaatschap Raad van 500 (Boule, zie verder) en (later) archontaat
- Aantal Demen samen = **Trittus** (District)
 - Attica verdeeld in 30 Trittus (10 stad, 10 binnenland, 10 kust)
- Oprichting 10 **Fulai**: elke Fule bestond uit 1 trittus stad, 1 trittus binnenland, 1 trittus kust
- Fulai basis nieuwe Raad van 500 (boule): 50 leden per fule, via loting uit preselectie Demen. 50 man uit elke fule bij toerbeurt dagelijks bestuur (prutaneis), dus voor 1/10^e deel jaar (prytanie)
- **Volksvergadering (Ekklesia)** blijft bijeenkomst alle burgers en wordt hoogste orgaan => hier alle eindbeslissingen
- **Areopagus** (oude raad) blijft ook bestaan: college ex-archonten, juridische functies, en tot 462 'bewaker constitutie'
- **Magistraten** gekozen in volksvergadering; Thetes⁶ uitgesloten
- **Ostracisme**: volksvergadering kon te machtige politici wegstemmen (persoon met meeste stemmen werd voor 10 jaar verbannen)

Waarom deze structuur?

⁶ = de burgers van de vierde en laagste vermogensklasse van Solon

- Burgerlijke bevolking werd door elkaar geschud → bestaande 'klikjes' geen effect meer op bestuursorganisatie
- Oude verbanden werden vernietigd en alle burgers moesten samenwerken
- 487/6: hervorming archontaat => nu via loting uit 500 kandidaten (preselectie in Demen)
- 480-462: Areopagus wint aan gezag, mede door leidende rol in Perzische oorlogen
- 462: **Efialtes**⁷ ontnemt Areopagus supervisie over boule en ekklesia, nu alleen nog rechtbank voor moordzaken
 - invloed van rijke elite en aristocraten verder teruggedrongen
 - Efialtes werd vermoord voor zijn hervormingen (461) maar na dood bleven de hervormingen wel bestaan
 - begin radicale fase in Atheense democratie
- Na Efialtes: **Perikles** leider democraten, hervormingen:
 - 460: invoering **misthos**: financiële vergoeding voor raadleden en juryleden in volksrechtbanken
 - 457/6: **openstelling Archontaat** voor Zeugitai (de Middengroep)
 - 451/0: **verscherping burgerschapscriteria** → alleen Atheens burger als: vader burger, en moeder is dochter van burger
- 411: tijdens laatste jaren Peloponnesische oorlog: **oligarchische coup** → misthos afgeschaft
 - 5000 welvarende burgers bleven politiek verkiesbaar
 - In werkelijkheid 400 oligarchen de baas
 - Democratie tijdelijk afgeschaft maar werd terug hersteld
- 404: Athene verliest oorlog: Sparta installeert **oligarchie van de 30** → terreur, burgeroorlog MAAR terug herstel democratie
- Begin 4^e eeuw: hervormingen
 - 399: invoering financiële vergoeding (**presentiegeld**) voor aanwezigheid tijdens volksvergadering
 - Wetsherziening: 500 gekozen wetgevers herzien wetboek → verschil tussen *nomoi* (wetten wetgevers) en *psefismata* (besluiten volksvergadering)
 - Grafe paranomon: indien ekklesia besluit (psefismata) nam dat inging tegen nomoi kon voorsteller aangeklaagd worden voor Atheense volksrechtbank

WERKING

- **Volksvergadering (Ekklesia)**: belangrijkste orgaan; soeverein
 - alle volwassen mannen burgers (20+)
 - samenkomst op heuvel Pnux
 - 5^e eeuw: 10 vergaderingen per jaar
 - Iedereen recht van spreken: in praktijk vaak rhetores met retorische scholing
 - Eindbeslissingen over alles, aanstelling magistraten

⁷ Voert ook hervormingen door maar verder niets over hem geweten

- **Raad van 500 (Boule)**
 - Leden 30+, dienen 1 jaar en niet meer dan 2 keer in hun leven
 - 50 man per fule , loting uit preselectie demen
 - Belangrijkste taken:
 - Opmaken agenda volksvergadering
 - Geven van pre-adviezen: ekklesia kon deze amenderen of alternatieven voorstellen (Boule domineert Ekklesia dus niet)
 - Overige taken:
 - Toezicht op financiën
 - Screening magistraten
 - Toezicht op vloot, scheepsbouw, openbare aanbestedingen
 - Organisatie religieuze plechtigheden
- **De volksrechtbank (Heliaia)**
 - Juryrechtbanken met volksjury
 - Jaarlijks pool van 6000 burgers waar juryleden werden uit geloot per zaak
 - Leden jurylid en rechter tegelijk
 - Geen openbare aanklagers of advocaten: aanklager altijd privépersoon
 - Moordzaken voorbehouden aan Areopagus
- **Magistraten en beambten**
 - Jaarlijks geloot uit alle burgers (30+): alleen *Strategoï* (generaals) en *tamiai* (schatmeesters) verkozen
 - Ambt altijd met meerdere personen gedeeld (collegialiteit)
 - Screening vooraf en tussentijds, achteraf publieke verantwoording aflegging
 - 5^e eeuw: 10 strategoi belangrijker dan archonten
 - 4^e eeuw: strategoi vooral beroepsmilitairen, belang neemt af
- Conflict tussen politieke gelijkheid en sociale ongelijkheid
 - Oplossing: systeem van *Leitourgiai*: rijke burgers financieren publieke voorzieningen
 - Belangrijkste leitourgiai: triërarchie (uitrusting en vaart brengen oorlogsschip), gymnasiarchie (onderhoud gymnasium), choregie (opvoering drama)
- Politieke participatie burgers zeer groot MAAR grote delen Atheense bevolking uitgesloten:
 - Minderjarigen
 - Vrouwen (wel publieke rol tijdens religieuze feesten)
 - Slaven
 - Metoiken (inwonende vreemdelingen, betaalden speciale belasting)

DE ECONOMIE VAN KLASSIEK ATHENE

- Athene atypisch voor klassieke poleis (want groot, commercieel, structurele voedselimport)
- Meeste poleis streefden nr lokale zelfvoorziening
- Uitgaven:
 - Basisbehoeften
 - Luxeartikelen

- Speciale categorie voor rijke Atheners: leitourgiai
- Inkomsten
 - Uit landbezit: kleine, zelfvoorzienende boeren/ burgers; grootgrondbezitters
 - Uit werk op platteland: pachters, landarbeiders
 - Uit verhuur, pacht, investeringen (bv riskante zeehandel)
 - Loon
- Uitwisseling (belang haven Piraeus)
 - Import: graan, luxe en basisproducten
 - Export : ambachtelijke producten, edelmetalen, olie en wijn
- Overheid mengde zich nauwelijks in de economie
 - uitzondering: graanimporten want was van levensbelang
- inkomsten overheid
 - 5^e eeuw: tributen imperium
 - Belastingen
 - Boetes
 - Pacht
 - Leningen
- Uitgaven overheid
 - Kosten democratie
 - Theorikon (feestgelden)
 - Publieke gebouwen en tempels
 - Religieuze culten
 - Militaire uitgaven

CONCLUSIE

- Hervormingen Solon maar vooral Kleisthenes basis voor radicaal democratisch systeem
- Rol Athene in overwinning op Perzen leidt tot Atheense Hegemonie (imperium) en economische, politieke en culturele bloei
- Causaal verband militaire successen en economische en culturele bloei enerzijds en systeem van maximale politieke participatie anderzijds??

4. SPARTA EN DE PELOPONNESISCHE OORLOG (KLASSIEKE PERIODE)

SPARTA

GEOGRAFIE EN LIGGING

- In vallei rivier Eurotas, kern van Laconië; bergketens langs oost- en westgrenzen → zeer vruchtbaar: rijke agrarische basis, vooral na verovering Messenië (late 8ste eeuw)
- Sparta vooral landmacht, uit op territoriaal gewin
- Sparta = *Synoikismos*: samengesteld uit vier dorpen: Pitana, Mesoia, Limnae en Kynosoura (later nog Amyklai)
- Sparta bleef versnipperd, niet echt centralisatie ondanks machtige polis
- Ligging = vrij geïsoleerd van andere polis

GESCHIEDENIS

- Volgens Griekse mythologie: Sparta belangrijke vesting in Myceense tijd (echter geen Myceense resten gevonden op site Sparta)
- Wellicht Dorische invasie na 1100 BC
- 8ste eeuw: Sparta geleid door expansieve krijgerelite
 - Controle over heel Laconië
 - Deel veroverde gebieden tot heloten (slaven) gemaakt
- 750: verovering en integratie in Spartaanse polis van dorp **Amyklai**, Sparta doet nauwelijks mee aan Archaïsche kolonisatie
- 735-716: **eerste Messeense Oorlog** → verovering en ‘helotisering’ groot deel Messenië
- 685-668: opstand Messeense Heloten → leidt tot **tweede Messeense oorlog**, nu verovering heel Messenië = verdubbeling grond Sparta
- Begin 7^e: vermoedelijk hervorming Sparta
 - Grote Rhetra: wet in vorm van orakelspreuk aan legendarische wetgever **Lykurgus**
 - **Lykurgus** later gezien als stichter Spartaanse *eunomia* (‘goede orde’) => collectivistisch systeem van Sparta
- Eind 7^e: invoering tactiek **hoplieten falanx** in Sparta
- eind 6^e: formering **Peloponnesische bond** met Sparta als leider
- rol Sparta in verdrijving Atheense tiran Hippias, iets later steun aan Isagoras (de tegenstander van Kleisthenes)

- grote rol Spartanen in **Tweede Perzische oorlog**

MAATSCHAPPELIJKE STRUCTUUR

- vanaf 6de eeuw: sterk **gemilitariseerd** → maatschappij als legerkamp
- burgers = volwassen mannen van 30+ (Spartiaten)
- lid van *sussition* : 'eetgenootschap' van ca. 15 mannen
 - maandelijkse bijdragen op basis van landbezit
 - kon je niet meer bijdragen? → verlies lidmaatschap
- **collectieve opvoeding** jongens (*agoge*)
 - samenleving in barakken
 - vanaf 18j onder toezicht van volwassen Spartiaat
 - 20-29 jarigen (*hebontes*): trainen de 18-19 jarigen (*paidiskoi*) tot hoplieten
 - Betaald door overheid
→ nadruk op militaire training, gehardheid, discipline en uithoudingsvermogen
- Sparta als **age class society** : collectieve opvoeding jongens in stadia
 - *Paides* (7-17 jaar): training om te harden, gehoorzaamheid, nepgevechten. Verdeeld in 'kuddes'
 - *Paidiskoi* : reservisten voor leger en geheime missies
 - Geinstitutionaliseerde pederastische relaties met oudere paides
 - *Hebontes*: nog in barakken maar wel al lid sussition en leger, konden ook trouwen
- Statusverlies: gebrek aan bezit leidt tot verlies burgerschap
→ minderen/ tweederangsburger: *hupomeiones*
→ lafheid in de strijd = *tresantes*
- Niet-burgers: perioikoi en heloten
 - **Perioikoi** (omwonenden) = vrije inwoners van Sparta maar zonder politieke rechten
 - Eigen gemeenschappen binnen Spartaanse territorium
 - Landbouw, maar vooral handel, nijverheid (Spartanen hielden zich hier niet mee bezig)
 - Betalen tribuut en leveren soldaten
 - **Heloten** = staatsslaven van Sparta
 - Overwonnen bevolkingsgroepen in Laconië, maar vooral Messenië
 - Bewerkten landerijen van Spartiaten
 - Numeriek in de meerderheid, dus Spartiaten voortdurend waakzaam
=> verklaring militarisme?
- Spartaanse burgervrouwen:
 - vrijer dan elders
 - meisjes ook getraind in leeftijdsgroepen (speerwerpen, hardlopen, zang, dans)
 - bleven wel thuis wonen
 - beheren en bezaten onroerend goed
- huwelijk en gezin: man en vrouw zagen elkaar niet vaak (door de collectieve opvoeding)
=> staat belangrijker dan gezin

POLITIEK

- **twee koningen** => erfopvolging uit 2 koningshuizen (Agiaden en Eurypontiden)
 - legeraanvoerders
 - religieuze functie
 - deel rechtspraak
- **magistraten**: 5 eforen (opzichters) → jaarlijks gekozen door volksvergadering. Elke burger 1 jaar , geen herverkiezing toegestaan
- **gerousia**: raad (van ouderen): 28 Spartiaten van 60+ en de twee koningen
 - voor het leven gekozen via acclamatie in volksvergadering
 - probouleutische en juridische functies
- **apella** : volksvergadering van alle volwassen Spartiaten (30+)
 - geen debatten, wel stemmen
 - kiest magistraten (eforen) en leden van de gerousia

INTERNE CONFLICTEN EN NEERGANG

- 5de begin 4de eeuw: interne problemen
 - Politieke gelijkheid onder Spartiaten maar steeds meer economische ongelijkheid
 - Rijke trouwen binnen eigen kring, armere Spartiaten verliezen burgerschap
- Structureel probleem: meisjes trouwen laat in Spartaanse Age Class systeem → demografisch noodzakelijk gemiddelde van 5-6 kinderen per vrouw wordt niet behaald
- Steeds minder Spartiaten: vrijgelaten heloten, perioikoi en huurlingen in legers
- **Slag bij Leuktra** (371): Sparta definitief verslagen door Thebe olv de Thebetaanse veldheer Epameinondas
 - ⇒ einde grote macht Sparta

DE PELOPONNESISCHE OORLOG (431-404)

- Oorzaak: wantrouwen Sparta en bondgenoten en andere poleis tgo Atheense imperium
 - Sparta/ Athene waren tegenpolen
 - Open vs. Gesloten maatschappij
 - Maritiem imperium vs landmacht
 - Dynamisch vs bewust conservatief
 - Democratisch vs aristocratisch
 - = propaganda middel tijdens oorlog
- 462-446: 'koude oorlog' Athene/ Sparta: Atheners pogen Peloponnesische bond tot ontbinding te brengen
- Aanleiding daadwerkelijke Pel. Oorlog:
 - 433: conflict Korinthe (bondgenoot Sparta) en Korkyra, Athene steunt Korkyra → schendt daarmee het 30 jarige bestand en verbreekt de vrede
 - Kwestie Potidaia: kolonie Korinthe maar deel Atheens imperium
 - Komt in opstand → wordt neergeslagen door Atheners
 - Sparta had Potidaia hulp beloofd maar organiseert eerst congres Pel. Bond
 - Korinthe en Megara dringen aan op oorlog

EERSTE FASE: ARCHIDAMISCHE OORLOG (431-421 BC)

- Genoemd naar Spartaanse koning Archidamos
- Spartanen vallen Attica binnen
 - Atheners trekken zich terug in stad
- 430/29: Perikles⁸ sterft door epidemie → 10 jaar Spartaanse strooptochten in Attica
- 425: Atheense vloot veroverd Pulos, Messenië
- Slag bij Delion: Atheense hoplieten verslagen
- Spartaanse Brasidas dringt door tot Thracië: Brasidas en Atheense strateeg Kleon sterven in strijd
- **421: vrede van Nikias**

TWEEDE FASE: 421-413

- 418: slag bij Mantinea
 - Sparta vs bondgenootschap (Athene inclusief) olv Argos
 - Sparta wint
- Atheense expeditie naar Sicilië: poging machtsuitbreiding in westen, op advies van **Alkibiades**⁹
- **Alkibiades** valt in ongenade in Athene en vlucht naar Sparta
 - Adviseert Spartanen om hulp naar Syracuse te zenden
 - Athene vernietigd verslagen
 - Voedselaanvoer naar Athene afgesneden

DERDE FASE: 413-404

- Samenwerking Sparta met Perzen: Perzen leveren schepen en Sparta huurlingen
- Perzen hopen op uitputtingsoorlog Athene-Sparta
- **Alkibiades** inmiddels in Sardis en adviseert Perzische Satraap maar ook in het geheim Athene
 - Biedt Atheners Perzische hulp in ruil voor afschaffing democratie en rehabilitatie
- 411: Oligarchische coup: gaat ten onder door gebrek steun vloot
- Atheners halen Alkibiades terug
- Perzen en Spartanen krijgen toegang tot Zwarte zee → Atheense graanimport afgesneden
- 404: **Athene geeft zich over** => einde oorlog
- Athens imperium werd opgegeven → installatie Tirannie van de 30

EVALUATIE

- Pel. Oorlog: breuk met verleden
 - Zeer grootschalig
 - Belangrijke ideologische component (oligarchisch Sparta vs Democratisch Athene)
 - Vele interne conflicten tussen rijk en arm
 - 'all Out War': naast burger-hoplieten inzetten huurlingen, lichtbepapenden, ruitery en vloten → strijd niet beperkt tot vechtseizoen of guerrilla tactieken

⁸ = invloedrijke staatman en generaal van Athene

⁹ = omstreden Atheense veldheer, sleutelrol in afloop Pel. Oorlog (verraadde Athene)

- Ongekende wreedheden: hele stadsbevolkingen afgeslacht of tot slaaf gemaakt

MAATSCHAPPIJ KLASSIEKE POLIS / ATHENE

- Diverse overlappende structuren/ groepen:
 - Vrijen en slaven
 - Burgers en niet-burgers
 - Rijk en arm
 - Mannen en vrouwen

VRIJEN EN SLAVEN

- Sinds **Solon** (594 BC) geen schuldslavernij meer in Athene
- Antiek Griekenland en Rome = **slavenmaatschappijen** → onvrije arbeid was onmisbaar
- Slaven meestal personen van buiten eigen gemeenschap
- Men werd slaaf door:
 - Krijgsgevangene
 - Mensenroof
 - Kinderverkoop (door arme families)
 - Juridische straf
 - Vondelingen
 - Kinderen van slaven
- Tewerkstelling: mijnen, landbouw, handel en nijverheid, huishoudens
- Vrijlating en vrijkoping mogelijk
 - Athene: vrijgelatene kreeg status van metoikos (inwonende vreemdeling) = vrije niet-burger
 - In Rome hadden vrijgelatene wel burgerrechten
- Verschillen in levenslot en welstand
- Status: slaaf is juridisch gesproken bezit

BURGERS EN NIET-BURGERS

- In Athene: volburgers (**politai**) = volwassen mannen, zonen van vader met Atheens burgerrecht en moeder die zelf dochter van burger was
- Vrouwen en kinderen = 'verwanten van burgers' (geen politieke rechten)
- Vrije niet-burgers:
 - **Metoikoi**: inwonende vreemdelingen
 - **Xenoi**: vreemdelingen op doorreis
 - Veel in Piraeus (havenstad Athene) want vaak actief in de handel

RIJK EN ARM

- Onderlinge verschillen in welstand binnen de diverse groepen
- Athene: **politieke gelijkheid** MAAR **nooit soc-eco gelijkheid**
- Burgers: grootgrondbezitters tgo kleine boeren, landlozen, dagloners
- Metoikoi: zowel armen als (zeer) rijken onder hen (verwierven soms burgerschap)

- De rijksten werden verplicht tot *letourgiai*

POSITIE VROUW

- Volgens mannelijke visie (Sparta uitgezonderd):
 - Nadruk op seksuele en reproductieve vermogens
 - Indeling: jonge meisje, huwbare maagd, vruchtbare vrouw en moeder, en onvruchtbare oudere vrouw en moeder
 - Andere categorieën 'buitenmaatschappelijk' (onteerde jonge vrouwen, prostituees, onvruchtbare vrouwen)
 - Burgervrouw primair moeder
 - Huwelijk = economische aangelegenheid (contract tussen vaders of vader en bruidegom), meisjes trouwen rond 14 jaar, mannen 20-25 jaar
- **Patriarchale structuur:** vrouw binnenshuis, bestuurt huishouden. Alleen bij begrafenissen en religieuze feesten 'officieel' buiten
- Kuisheid verwacht van burgervrouwen, burgerman heeft toegang tot concubines, prostituees en slavinnen
- Minderwaardig = minderjarig: burgervrouw bleef officieel handelingsonbekwaam → altijd een *kurios*: volwassen mannelijke voogd

CONCLUSIE

- Sparta en Athene sterk contrasterende samenlevingen:
 - Athene = open, radicaal democratisch, individualistisch, zeemacht, veel handel
 - Sparta = gesloten, oligarchisch, collectivistische samenleving, landmacht, zeer agrarisch
- Botsende machtspolitiek Atheens imperium en Peloponnesische Bond leidt tot sterke ideologische nadruk op dit contrast in Peloponnesische oorlog
- Echter paradox? Spartaanse vrouwen veel 'vrijer' dan Atheense...

5. KLASSIEK GRIEKSE RELIGIE, GRIEKENLAND IN 4^E BC EN ALEXANDER DE GROTE

GRIEKSE RELIGIE

ALGEMEEN

- Griekse goden waren IN de wereld (God, Allah, ... zijn buiten de wereld) => polis = gemeenschap van mensen en goden
- **Pluriform:** elke polis eigen varianten (van goden, feesten), maar toch voldoende common ground (overeenkomsten) om te kunnen spreken van één religie
- **Polytheïsme:** antropomorfe, onsterfelijke goden
 - Olympisch Pantheon: Zeus, Athena, Apollo, Aphrodite, ...
 - Kleinere goden
 - Halgoden (heroën)
 - Mythische wezens
- Geen geopenbaarde heilige tekst, **geen orthodoxe leer**, geen professionele priesterkaste
 - Ook vrouwen konden priesteressen worden, priester of priesteres werd je door loting en verkiezing en was voor bepaalde periode
- Grote belang van **divinatie** = raadplegen van goden via zieners, wondermannen en vooral orakels
- Bloed- en plengoffers bij openluchtaltaren
- Tempels geen gebedshuizen maar woonplaats godheid

RELIGIEUZE FEESTEN

- Belang collectieve cultushandelingen en festivals
- Voorbeeld Athene:
 - 1^e maand: **Panathenaia** (eens per 4 jaar groot feest): processie naar Akropolis, ook vrouwen, kinderen, metoikoi en slaven, competities en spelen (= voor de godin Athena)
 - 9^e maand: **Dionusia** (> Dionysus): processie, offers, zang, dans en 4 dagen lang theatervoorstellingen (1^e dag 5 komedies, overige dagen tetralogieën = 3 tragedies + satyrspel)
- **Festivals:** verering godheid, benadrukken grootsheid polis, versterking collectieve identiteit, normen en waarden...

RELIGIEUZE ONTWIKKELING (5-4^E BC)

- Hang naar meer persoonlijke en verinnerlijkte beleving in de religie => gedeeltelijk samenhangend met crisissen zoals Peloponnesische oorlog
 - Toenemend belang van **mysterieculen** (bv Demeter en Kore te Eleusis, Attika)
- Introductie nieuwe, extra goden (Magna Mater Kubele uit Klein-Azië; Adonis uit Syrië) → opkomst **Asklepios-cultus** (god van de genezing)

GRIEKSE WERELD IN 4^E BC

- Sparta na overwinning op Athene:
 - Installatie **oligarchische regimes** in poleis (meestal een dekarchie, bewind van 10), gesteund door **militaire eenheid** olv Harmost
 - Leggen zware schattingen op
 - Laten bondgenoten niet delen in voordelen van de overwinning
 → gevolg: Sparta zeer populair in Griekse wereld
- Nieuwe Spartaanse koning **Agesilaos** (399-360) streeft naar herstel populariteit Sparta
- Sparta: verbreekt banden met bondgenoot Perzië => wil Ionische poleis bevrijden → 396: oorlog met Perzen
- Perzen organiseren **anti-Spartaanse coalitie** (Korinthe, Thebe, Athene)
 - Geven geld voor herstel Atheense vloot
 - '**Korinthische oorlog**' (395-386): tussen Sparta en coalitie poleis olv Perzië => onbeslist
 - 386: **koningsvrede**: algemene vrede > bepaling: poleis zijn autonoom (geen nieuwe machtsblokken)
- Sparta: door Perzië aangesteld als 'waakhond' → moeten ervoor zorgen dat de koningsvrede bewaard wordt maar gaat oligarchen steunen en niet de democraten
- Toch weer Spartaanse agressie => culmineert in bezetting Thebe, met steun van Athene ongedaan gemaakt in 379
- **Oorlog Sparta-Thebe** (378-371): Sparta verslagen in slag bij Leuktra (371) door Thebanen olv Epameiondas
 - Spartaanse superioriteit wordt vernietigd
- Athene => uit vrees voor Sparta: oprichting **Tweede Attische zeebond** (379)
 - Niet imperialistisch: Athene onderworpen aan stemming bondsraad
 - Geen *Klerouchiai* en geen tribuut
- Na slag bij Leuktra (371): Athene toch weer imperialistische neigingen
 - **Bondgenotenoorlog** (357-355): einde van de zeebond

OPKOMST MACEDONIË

- Structuur Macedonische staat:
 - **Monarchie**, geen poleis: formeel koning gekozen door legervergadering maar in praktijk erfelijk
 - Aristocratie staat koning bij als *hetairoi* (metgezellen) => ruitery in leger
 - Koning = *primus inter pares*
 - **Hetairoi** => leiding stammen en familiegroepen, gebaseerd op bloedverwantschap, loyaliteit, patronage
 - In binnenland: **onderhorige vorsten**, gezag koning hing af van militair kunnen en charisma
- 5^e BC: verplaatsing politiek/militair zwaartepunt naar oostelijke kustvlakte

- Nadruk op onafhankelijke boerenstand => kern hoplietenleger (*pezhetairoi*) naast adellijke ruitelij (*hetairoi*)
- **Filippos II** (359-336) : krachtige vorst
 - Onderwerpt stammen/ vorsten in binnenland
 - Verslaat Thraciërs en Illyriërs
 - Veroverd poleis aan kust (Amfipolis en mijngebied Pangaeus gebergte (goud))
 - Hiermee financiering legerhervorming
 - Staand leger
 - Nadruk op infanterie bijgestaan door ruitelij en peltasten (lichtbepwappende infanterie, boogschutters)
 - Introductie van sarissa, +5 meter lange lans
 - Ambitie: veroveren Griekenland → maakt hiervoor handig gebruik van onderlinge verdeeldheid Poleis
 - Uiteindelijk: bondgenootschap Thebe-Athene tegen Filippos in Slag bij Chaeronea (338) → Filippos wint
 - 337: congres poleis olv Filippos te Korinthe
 - Oprichting Korinthische bond => doelen : orde bewaren in Griekenland, en instrument voor Expeditie tegen Perzisch rijk
 - 336: Filippos wordt vermoord → opvolging door **Alexander de Grote...** (zoon)

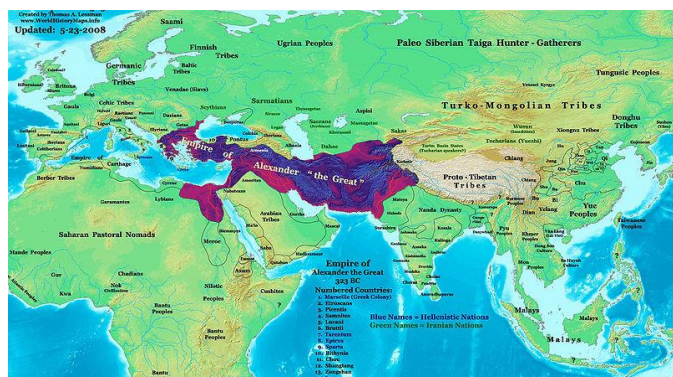
ALEXANDER DE GROTE

- Alexander: onderdrukt snel opstanden Balkanvolken (Tharciërs, Illyriërs) en Poleis (verwoesting Thebe)
- 336/5: Alexander erkend als **leider Korinthische bond**
- Dan: doorzetting reeds geplande **expeditie tegen Perzië**
- 334 BC: begin **veldtocht tegen Perzië**
 - Leus: bevrijding Ionische Grieken, straffen Perzische rijk voor eerdere invasies
 - Slag bij Granikos: Perzen vernietigd → bevrijding poleis
 - 333: Slag bij Issos: Alexander wint en Perzische koning **Darius III** vlucht
 - Na Issos: verovering Fenicië (verwoesting Tyrus) en Syrië
 - Bevrijding van Egypte (uit Perzische handen)

1: overzicht Alexanders Campagnes (trok van hoofdstad naar hoofdstad)

- Alexander trekt naar Ammon/ Zeus in Siwa Oase
- 1 okt 331: Slag bij Gaugamela:
 - Opnieuw overwinning
 - Darius III vlucht nogmaals
- Alexander trekt zuidwaarts langs de Tigris
 - Intocht Babylon
 - Iran binnen: Susa, Persepolis (verwoesting paleis Achaemeniden)
- 330: naar Medië maar Darius was al verder gevluht
- Formeel einde expeditie Korinthische bond olv Alexander → bongenotentrepen naar huis gestuurd
- Alexander gaat verder met eigen leger → gaat Darius achterna
- Lijk Darius gevonden: vermoord door Satrapen van Bactrië en Sogdiana
 - Alexander begraaft Darius plechtig in Persepolis
 - **Alexander als nieuwe Perzische koning** en wilt moordenaars straffen
- 329: naar Bactrië : moordenaar Darius (Satraap Bessos) uitgeleverd en geëxecuteerd
- In Sogdiana: grens Perzische rijk bereikt => Alexander keert om en bestrijdt opstand Iraanse adel (329-327)
- Spanningen in Alexanders naaste omgeving: Grieken en Macedoniërs accepteren Perzisch hofpersoneel niet
- 327: opnieuw Hindoe Koesj (gebergte) over naar India
- 326: door dal van Kabeel naar Indus = tropische wereld, vreemde wereld voor Macedoniërs
- Successen tegen vorsten Punjab maar leger weigert verder te gaan
 - Dramatische terugtocht door Gedrosische woestijn
 - 325: terug in Persis
- In Susa: **massabruiloft** Macedonische adel met Perzische edelvrouwen
 - Doel = creatie nieuwe Macedonisch-Perzische elite
- Toevoeging Iraanse regimenten leidt tot muiterij onder Macedonische troepen
 - Verzoening, Alexander maakt plannen voor nieuwe veldtocht
- **MAAR: 323: Alexander sterft plotseling te Babylon** (door ziekte)

2: Alexanders rijk bij zijn dood

- Enorm rijk (4000 km oost-west): valt snel uiteen na Alexanders dood
- Strijd onder voornaamste generaals (Diadochen 'opvolgers'): Alexanders familie als snel vermoord
- Uiteindelijk: na anderhalve generatie strijd: ontstaan van drie koninkrijken
 - Antigonidenrijk (Macedonië)

- Seleucidenrijk (Asia Minor en voorm. Perzische rijk)
- Ptolemaeënrijk (Egypte)

HISTORISCHE BETEKENIS ALEXANDER

- Enorme geografische verspreiding Griekse cultuur: hellenisering in oosten/ oriëntalisering
Grieken + verspreiding Grieks als algemene bestuurstaal
- Ontstaan nieuwe vorm van Grieks koningschap , deels oosters geïnspireerd: heerserscultus
- Economische impulsen:
 - stichting steden (vele Alexandrië's)
 - aanleggen wegen, havens
 - Perzische schatten omgesmolten tot muntgeld (deels)
- Wetenschappelijke verrijking: Alexander nam geleerden mee op expedities, veel nieuwe kennis
- Niet het einde van de polis, wel veel nieuwe gesticht en poleis bleven intern autonoom

6. DE HELLENISTISCHE WERELD (323 – 31 BC)

DE DIADOCHEN

- Na dood Alexander (323): generaals (**Diadochen**) verdelen rijk onder elkaar => regenten
 - Onzekere dynastieke situatie: Alexanders halfbroer nominaal monarch, wen wachtte op de geboorte van zoon Alexander
 - Onderlinge strijd om de macht tss Diadochen: rond 315 al Alexanders bloedverwanten vermoord
 - Rond eeuwenwisseling enkel **Antigonos** en zoon **Demetrios**, **Ptolemaios** en **Seleukos** nog over
 - **Antigonos** meest succesvolle maar verslagen door coalitie **Ptolemaios** en **Seleukos**
 - Slag bij Ipsos, centraal Anatolië (301)
 - = omslagpunt in strijd tussen de diadochen
 - Resultaat:
 - Ptolemaios koning Egypte
 - Seleukos koning Voor-Azië
 - 277: zoon van Demetrios, Antigonos Gonatas¹⁰ koning Macedonië
 - Kleinere machtsblokken:
 - Koninkrijk Pergamon (klein-Azië)
 - Aetolische Bond (NW-Griekenland)
 - Achaeïsche bond (Peloponnesos)
-
- ➔ Structuren die de geschiedenis rond MZ gebied gaan bepalen tot opkomst van Rome
 - ➔ Bepalen politieke dynamiek
 - ➔ Geen grote complexe bureaucratische structuur, Egypte komt er wel dicht bij

KONINKRIJKEN EN STEDEN

STRUCTUUR HELLENISTISCHE MONARCHIEËN

- Koning (**basileus**) aan hoofd + adviescollege van 'vrienden' (**Filoi**)
 - = door individuele vorst geselecteerd uit hoogste administrateurs, legeraanvoerders, provinciebestuurders en stedelijke elites
 - Geen geïstitutionaliseerde ambtenaren, later wel → gaf sterke dynamiek: telkens nieuwe mensen met nieuwe ideeën maar zorgde ook voor onstabieleit
- Professionele legers van Griekse, Macedonische en soms inheemse **huurlingen**
 - Zorgde soms ook vr problemen want huurlingen niet altijd even betrouwbaar

¹⁰ Hierbij opletten: Antigonos de eenogige ≠ Antigonos Gonatas. De eerste werd verslagen, de tweede is zijn kleinzoon (zoon van Demetrios)

- Bovenlaag: Grieken en Macedoniërs
 - Migratie vooral naar Seulicidenrijk en Ptolemaeïsch Egypte
 - Urbanisatiepolitiek koningen (behalve Egypte)
 - Grieken en Macedoniërs krijgen burgerrechten in nieuwe steden, inheemse bevolking niet
- **Heerserscultus** (niet in Macedonië onder Antigoniden): koning werd vereerd als levende god
 - duidelijk verschil tss deïficatie na de dood van leider vs. Goddelijke pretenties tijdens zijn leven

RELATIE STEDEN EN KONINGEN

- proces van uitwisseling tussen koningen en poleis
 - koning (goddelijke weldoener) bood aan de steden giften en bescherming en garandeerde de vrijheid en autonomie
 - steden bewezen de koning goddelijke eer en betaalden tribuut (*phoros*)
- leden stedelijke elites behoren soms tot filoi koning

DE HELLENISTISCHE POLEIS

- meeste poleis nu onder gezag van koningen
 - vrijwel alle poleis formeel tot democratieën gemaakt door Alexander en koningen
 - probouleutische raad
 - volksvergadering
 - verkozen magistraten
 → mate van democratie verschilde van polis tot polis
 - sluipende oligarchisering: magistraten uit bovenklasse, raadsleden (bouleutai) ontwikkelen zich tot ambstelite, actief als weldoeners
- toenemende sociale ongelijkheid
 - rijke burgers hadden meer bevoegdheid en zeggenschap want er was geen betaalde ambtenarij
 - ongelijkheid vooral goed te zien in Griekenland en Macedonië
- opbloei van clubs en verenigingen
 - door bv mensen met zelfde beroep of mensen die in dezelfde straat wonen
 - rijke burger die politiek actief was werd soort van patroon van de clubs
 - verenigingen hadden eigen regels en interne raad
- Polis bloeit in Hellenistische periode: meer poleis dan ooit tevoren
- Veranderingen in architectuur steden
 - Schaakbordpatroon
 - Luxueuze privé-woningen voor de rijken
 - Meer monumentale publieke gebouwen
 - Grote theaters en pleinen waar raden werden gehouden
 - Bouw van stadsmuren maar verdwenen met de pax romana
- Inrichting stedelijke scholen (basis en middelbaar) in gymnasium door overheid

- Stadsartsen
- Ook ontwikkelingen 'boven' of 'buiten' polis kader
 - Politieke koninkrijken
 - Ontwikkeling *koine* Grieks
 - Hofhouding als centra cultuur en wetenschap
 - Godsdienstig individualisme
- Meer mobiliteit

ANTIGONIDENRIJK (MACEDONIË)

- Kleinste rijk van de 'grote drie'
- **Dynastie van de Antigoniden** (begint met Antigonos Gonatas) volgt de dynastie van de Argeaden op (Filippos II, Alexander de Grote)
- geen heerserscultus
- Geen absolutistisch koningschap: (deels) voortzetting Macedonische traditie => koning verkozen, primus inter pares
- Beroepsleger uit onafhankelijke boerenstand, aangevuld met huurlingen
- **Taak koning:**
 - Verdediging rijk tegen Illyriërs en Kelten/ Galaten en tegen andere koninkrijken dmv passieve controle Griekenland
 - Bewaking grens met Thracië
- **Voordelen Macedonië:**
 - Homogene bevolking: in andere rijken soms vreemde heerser > probleem met legitimatie van macht
 - Dynastie uit lokale oorsprong
 - Bestaande infrastructures (wegen, forten)
- **Probleem:**
 - krimp bevolking door emigratie Macedoniërs (en Grieken)
 - voordeel: minder druk op de landbouw en minder onderlinge strijden/ sociale conflicten
 - nadeel: koning moest troepen aanvullen met buitenlanders
 - minder middelen dan andere rijken
- Voortzetting bouw versterkte forten langs grenzen, bemand door huurlingen of Macedonische troepen
- Griekenland gecontroleerd door garnizoenen op strategische punten
- Minst interne problemen

SELEUCIDENRIJK (VOOR-AZIË)

= grootste rijk van de 'grote drie'

- **Seleukos I Nikator** erft leeuwendeel rijk Alexander
 - Klein-Azië, Iran, Mesopotamië

- Enorme economische reserves (specerijenhandel, zijderoutes)
- Populatie 50-60 miljoen, etnisch zeer divers → sociale conflicten onderling
- Immigratie Grieken en Macedoniërs
- Politiek van stedenstichting
- Grieks-Macedonische bovenlaag maar inclusief gehelleniseerde inheemse elite

- **Heerserscultus** => koning als stedenstichter
 - Werden traditioneel vereerd in Griekse wereld
 - Koningen symbool van eenheid
- Problemen
 - Grote etnische verdeeldheid
 - Enorme omvang → drie hoofdsteden
 - Susa (oud-Perzische hoofdstad)
 - Seleukeia (bij Tigris)
 - Antiochië
- ➔ Centralisering macht vrijwel onmogelijk, daarom belang van heerserscultus om iedereen bijeen te houden
- Afsplitsingen
 - 305: Satrapieën Indus Vallei
 - Mid 3^e: Pergamon
 - 230l Bactrië
 - 164-150: Makkabeeën opstand: Judea onafhankelijk
- Feitelijke macht Seleuciden beperkt tot Syrië en Iran
- Vele dynastieke twisten...

PTOLEMAEËNRIJK (EGYPTE)

- **Ptolemaios I Soter** kiest Egypte bij aanvankelijke verdeling onder Diadochen => goede keuze
 - Agrarisch zeer rijk (Nijl bevoeiing)
 - goed verdedigbaar
- Ptolemaeën erven strak georganiseerde faraonische planeconomie, bouwen deze verder uit
- Weinig urbanisatie, geen vermenging Grieken-Macedoniërs en Egyptenaren
- Koningen nemen rol Farao over: heerserscultus
- **Alexandrië** als hoofdplaats en residentie dynastie
- Grote handels- en havenstad => wereldwijde connecties
- Burgerij van Grieken, daarnaast Joden en Egyptenaren
 - Etnisch zeer divers
 - Joden zijn grootste groep: elk eigen interne organen of bestuur → zeer complex
- Agrarische exploitatie:
 - Verdeeld in 40+ nomen (districten)

- Districtshoofd (nomarches)
- Militaire gouverneur (strategos)
- Financiële ambtenaar (epimeletes)
- Jurist (epistates)
- Bestuur geregeld vanuit Alexandrië (hoofdbestuurder dioiketes, bijgestaan door oikonomoi)
- Boeren:
 - Zaaigoed van overheid
 - Staan alle surplus af behalve levensbehoefte
 - Weidegrond en vee in handen van koning
 - Veel staatsmonopolies (bv papyrus, zout, olijfolie, textiel...)
- ➔ Grote controle zowel ambachtelijk als agrarisch
- ➔ Boeren verzetten zich hiertegen
 - Vlucht van het land (anachoresis) , velen naar de woestijn
 - Vorming roversbendes
- Vanaf 200: dynastiek zwak , incestueuze huwelijken...

ROME EN DE HELLENISTISCHE WERELD

- 215: pact tussen Carthaagse generaal **Hannibal** en **Filippos V** van Macedonië
 - Hannibal was in oorlog met Rome => 2^e Punische Oorlog
 - 215 – 205: eerste Macedonische oorlog
- 200-196: Tweede Macedonische oorlog
 - Rhodos en Pergamon roepen Romeinse hulp in tegen Macedonische-Seleucidische coalitie
 - 197: Slag bij Cynoscephalae (Hondenkoppen)
 - Macedonië wordt Romeins-client koninkrijk
 - Griekenland 'vrij' verklaard door **Quinctius Flaminius** (Romeinse consul)
- 192: invasie Griekenland door **Antiochos III** (Seleuciden) → Rome verslaat hem bij Thermopulai en Magnesia
- Vrede van 188: Seleuciden ontruimen Klein-Azië, raken vloot kwijt, zware 'herstelbetalingen' aan Rome
 - ➔ Rome voldoende macht verworven om gebieden rond MZ te overheersen
- Herstel economie Macedonië: nieuwe vorst **Perseus** (179-68) → nog meer exploitatie
- 171-167: Derde Macedonische oorlog met Rome
 - Slag bij Pudna
 - Rome wint
- Consul **Aemilius Paullus** verdeelt Macedonië in vier districten
- MAAR blijvende onrust → 149-8: vierde Macedonische oorlog
 - Macedonië, Thessalië en Epirus worden provincia Macedonia
- 146: opstand Grieke olv Korinthe
 - Verslagen stedenbonden opgeheven
 - Korinthe verwoest

- Griekenland onder curatele Romeins gezag Macedonië
- 133: laatste koning van Pergamon laat koninkrijk na aan Rome → wordt provincia Asia (130) , na neerslaan van opstand Aristonicus
- Oorlogen tegen **Mithradates** van Pontos leiden tot Romeinse controle over grote delen Klein-Azië olv **Pompeius** (jaren 60s BC)
- 96 BC: **Ptolemaios Apion** laat Cyrene (deel Egypte) na aan Rome < oorzaak = dynastieke twisten
- Uiteindelijk Egypte definitief in Romeinse handen na zeeslag bij Actium (31 BC) (belangrijke zeeslag!!, olv Octavianus/ Augustus)
- Daarna: Rome van Republiek naar Keizerrijk (zie volgend hoofdstuk)

ECONOMIE EN MAATSCHAPPIJ

- Landbouw: grote rol van pachtboeren/ horigen in Seleucidenvolk en Ptolemaeïsch Egypte
- Urbanisatie: groei in aantal en omvang steden, grotere specialisatie in nijverheid en diensten
- Toename langeafstandshandel in late Hellenistische periode: veel nieuwe verbindingen door contacten met oosten (India via Nijl en Rode Zee, China via zijdedeweg)
- Vooral Luxeproducten (vraag van elites en Romeinen), ook vraag naar slaven
- Interne handel in bulkgoederen
- Groei geldeconomie als gevolg optreden Alexander en betaling huurlingenlegers

MANNEN EN VROUWEN

In Hellenistische periode

- Opwaardering privésfeer
 - groter belang gehecht aan huishouden, huwelijk en romantische liefde in ideologie
 - koningsechtbaar als romantisch voorbeeld
- romantisering seksualiteit
- wellicht verbeterde positie vrouw → meer scholing en grotere rol vr elitevrouwen in stedelijk leven als weldoeners
- nog steeds geen vrouwelijk stadsraad of politieke functies. *Kurios* model blijft gehandhaafd

RELIGIEUZE ONTWIKKELINGEN

Collectieve polis culten blijven functioneren, daarnaast:

- **syncretisme**: versmelting oosterse en Griekse elementen, import en vergrieking oosterse goden
- nadruk op **persoonlijke relatie godheid-gelovige** (god als *soter*, persoonlijke redder; mysterieculen; Asklepoiscultus)
- tegelijk ook **hiërarchisering** relatie: goden zijn 'koning/koninginnen'
- hiermee samenhangend: **henotheïsme**: één god beschouwd als groter/ machtiger dan andere goden (bv Zeus)
- **nadruk op noodlot** (Tuche): hoe te bedwingen?
 - Magie: manipuleren werkelijkheid en gevoelens van mensen
- **Heerserscultus**

7. OPKOMST ROME

PRE-ROMEINS ITALIË

- Italisch Schiereiland etnisch en geografisch divers
- Italische volkeren sinds late 2^e mln BC
 - Latijnen (waartoe Romeinen behoorden)
 - Umbriërs (in Apennijnen)
 - Samnieten (bergland zuiden)
 - ...
- Etrusken: niet indo-Europees volk
- Proto-Kelten in N-Italië, Italische volken en Carthagers (Feniciërs) op Sicilië na 1000 BC
- Griekse Poleis in het zuiden (Magna Graecia) en op Sicilië vanaf 750 BC (Archaïsche kolonisatie)

ETRUSKEN (TURRHENOI, TUSCI)

- Niet-Indo-Europees volk, taal niet geheel ontcijferd
- Introduceren stadscultuur: aristocratische bovenlaag, onderlaag van inheemse horigen en boeren
- 6^e BC: Etruskische overname van Griekse hoplieten strijdwijze (Falax) → periode van expansie
- Etruskische veroveringen en dominantie van Povlakte tot Campanië en Golf van Napels → dus ook Latium (Etruskische koningen in Rome)
- Overname Grieks alfabet: kwam via hen bij Romeinen terecht
- Grote invloed op Rome: vooral politieke en religieuze gebruiken
- Griekse cultuur veel overgenomen van de Etrusken (en later Romeinen dan ook)
- Aanvankelijk bestuurd door koningen, later lokale oligarchieën

ROME IN DE KONINGSTIJD

- Gunstige ligging: aan de Tiber, kruispunt wegen, goede weidegronden, toegang tot zoutpannen monding Tiber
- 10^e: eerste nederzettingen op heuvels rond moerassig dal (latere Forum)
- Vroegste sociale en politieke organisatie
 - (verkozen) Koning of *rex*
 - Familiehoofden: *patres familiae*
 - Belangrijkste familiehoofden in adviesraad koning => Senatus
 - Benoemd voor het leven en opgevolgd door zoons: aristocratie van patriciërs
 - Verwante families vormen samen clan = *gens/gentis*
 - Alle gens samen = *Populus Romanus*
 - Volksvergadering: *comitia curiata* => er werd per curia (groep burgers) gestemd, niet individueel maar gezamenlijke stem

- Bevolking in drie tribus, van elk 10 curiae
- Elke curia: 100 soldaten
- Dus: 3000 infanterie, bijgestaan door 300 equites (ruiterij)
- Belang patronage: elke pater/patriciërs had zijn clientela => patronus-clientiële relatie gebaseerd op fides (vertrouwen)
 - Patronus bewijst zijn cliënt weldaden (*beneficia*, bv rechtsbescherming)
 - Cliënt stelt daar *officia*, plichten, tegenover bv *obsequium* (volgzaamheid)
- ¼ 6^e eeuw: drooglegging en plaveien dal: **Forum Romanum** => mons Capitolinus wordt burcht en religieus centrum (soort vroege stadsstaat)
- Onder invloed Etruskische koningen in 6^e eeuw BC: stadsontwikkeling en sociale en militaire hervormingen
- Introductie hoplieten-strijdwijze (falax) via Etrusken
- Classis: burgers die wapenuitrusting kunnen betalen, d.w.z. assidui, landbezitters
 - Anderen: infra classen: proletarii (die alleen hun proles, kinderen bezitten)
- Onder koning **Servius Tullius** (525 BC): verdubbeling legio: 3000 → 6000, ruiterij ook
- Volgens traditie toen ook nieuwe volksvergadering: *comitia centuriata*: stemmen per centuria
- Indeling burgerij in vermogensklassen
 - Elke klasse bestond uit aantal centuriën
 - Systeem pas vervolmaakt in loop van Republiek, late 5^e-4^e eeuw BC, ervoor enkele keren aangepast...

'Serviaanse' indeling Romeinse populus (Servius Tullius)

- **Vermogensklasse I:** 18 centuriën ruiterij (equites), 80 centuriën infanterie (40 seniores¹¹, 40 iuniores)
- **Vermogensklasse II:** 20 centuriën infanterie (10 sen, 10 iun)
- **Vermogensklasse III:** 20 centuriën infanterie (10 sen, 10 iun)
- **Vermogensklasse IV:** 20 centuriën infanterie, lichtbewapend (10 sen, 10 iun)
- **Vermogensklasse V:** 30 centuriën infanterie, lichtgewapend (15 sen, 15 iun) + 4 centuriën non-combatanten en 1 centurie proletarii
- **Totaal:** 193 centuriën
 - ➔ Zo werden rechten en plichten burgers bepaald
 - ➔ Plebs kreeg ook politieke rechten
- Hoogste klassen meeste centuriën: per centuria gestemd tot meerderheid werd bereikt
- Ouderen evenveel centuriën als jongeren, hoewel jongeren talrijker waren binnen burgerij
 - ➔ effect systeem: dominantie rijkere en oudere burgers (oligarchisch systeem)
- Administratieve hervorming Servius Tullius:
 - Nieuwe tribus-indeling (districten): 4 stad, 6 platteland
- 510/9 BC: rebellie van patriciërs tegen tirannieke koning **Tarquinius Superbus**¹² en diens clan
 - Werd verdreven
 - ➔ Rome voortaan Republiek geleid door 2 consuls, jaarlijks verkozen (Res Publica)

¹¹ Mannen ouder dan 46

¹² Laatste Etruskische koning

DE STANDENSTRIJD

- Begin Republiek tot vroege 3^e : Romeinse politiek gedomineerd door conflict patriciërs en plebejers
= De Standestrijd:
- Geboorteadel van patriciërs economisch, sociaal, politiek en juridisch dominant = gesloten kaste, onderlinge huwelijken
- Rest bevolking: plebejers, gedifferentieerde groep
 - Rijke plebejers: willen toegang tot de adel
 - Middengroep (classis): wil meer politieke erkenning en hulp bij economische tegenslagen
 - Armen: willen afschaffing schuldsavernij (nexum) en landherverdeling (van nieuw veroverd land, Ager Publicus)
- Algemeen: streven naar doorbreken juridisch monopolie van de patriciërs
- ➔ Gevolg: landlopende reeks conflicten en tegenstellingen => de Standenstrijd

EERSTE FASE (494-449)

- 494: **secessio plebis** (staking): massale werk- en legerdienstweigering plebs → oprichting eigen politieke instituties:
 - Volksvergadering (concilium plebis) => plebiscieten
 - 10 volkstribunen (Tribuni plebis) => onschendbaar
 - Taken: auxilium (hulp) aan plebejers en intercessio (veto over besluiten andere magistraten)
 - Daarnaast: 2 plebejische aediles = soort burgemeester, verantwoordelijk voor onderhoud openbare gebouwen en organisatie publieke feesten
- 494: patriciërs erkennen, na afloop secessio, de onschendbaarheid van de volkstribunen
- Mid 5^e BC: **codificatie wetten** (Twaalf Tafelen) door commissie van tienmannen ipv consuls
→ doorbreekt juridisch monopolie patriciërs
- 445: **lex Canuleia** => verbod huwelijken patriciërs en plebejers opgegeven => patriciërs geen gesloten stand meer

TWEEDE FASE (449-367)

- Compromis: hoogste gezag bij college van tribuni militum consulari protestate ipv consuls => zowel patriciërs als plebejers
- 420: openstelling ambt quaestor voor plebejers (betaling troepen, beheer aerarium, schatkist)
- 376-367: optreden volkstribunen **Licinius Stolo** en **Sextius Lateranus**, hun plebiscieten bekrachtigd door senaat:
 - Voortaan één van consuls plebejer
 - Schuldenverlichting arme plebejers
 - Nieuwe veroverd land, ager publicus: grootgrondbezitters wettelijk omschreven maximum, rest ter beschikking van arme plebejers via pacht of verdeling
- 367: nieuwe magistratuur: **praetor**
 - Belast met rechtspraak: imperium, net als consuls, kan dus militair bevel voeren

- Ook creatie 2 aediles curules

DERDE FASE (367-287)

- Problemen landlozen opgelost door gebiedsuitbreiding Rome:
- Geleidelijke formering gemengde patricisch-plebejische elite: **nobilitas** → deze groep leverde steeds de consuls
- 326: **lex Poetilia**: formele afschaffing schuldslavernij (nexum)
- 300: **lex Valeria**: verbetering persoonlijke rechtsbescherming: door magistraten ter dood veroordeelden konden beroep doen op populus
- 287: **Lex Hortensia**: plebiscieten¹³ kracht van wet voor hele populus (niet slechts plebejers)
 - Concilium Plebis => comitia tributa (stemmen per tribus, district)

DE VEROVERING VAN ITALIË

- 493: Latijnse steden: front tegen Rome
 - Slag bij meer van Regillus
 - Coalitieverdrag (foedus Cassianum)
 - Militaire alliantie Rome en Latijnse steden
- 396: dreiging uit Etrurië
 - Rome verovert na lange strijd de stad Veii
 - Verdubbeling Romeins grondgebied (ager romanus)
- 390: Rome tijdelijk ingenomen door Keltische stam (grote volksverhuizing van Kelten)
- 343-341: eerste Samnietische oorlog: Capua vraagt Romeinse hulp tegen Samnieten → Rome/ Latijnse Bond/ Capua tegen Samnieten
- Ongenoegen onder Latijnse steden over groeiende Romeinse macht →
 - Latijnse oorlog (341-338):
 - Rome wint
 - Latijnse bond ontbonden
 - Meeste Latijnse steden bij Rome ingelijfd, anderen afgezwakt burgerrecht en nog anderen socii (bondgenoten)
 - soort verdeel en heers politiek
- 326-321 en 316-304: Tweede Samnietische Oorlog
 - Aanleg via Appia (312) => eerste romeinse legerweg
- 298-290: Derde Samnietische Oorlog
 - Monsterverbond van Samnieten, Etrusken, Umbriërs en Kelten
 - Rome wint in Slag bij Sentinum (295)
 - Vrede van 290: Rome hegemonie Italië ten zuiden van Po
- 280: invasie van Koning Purrhos¹⁴ in Italië
 - Purrhos 'wint' twee veldslagen
 - Derde veldslag onbeslist

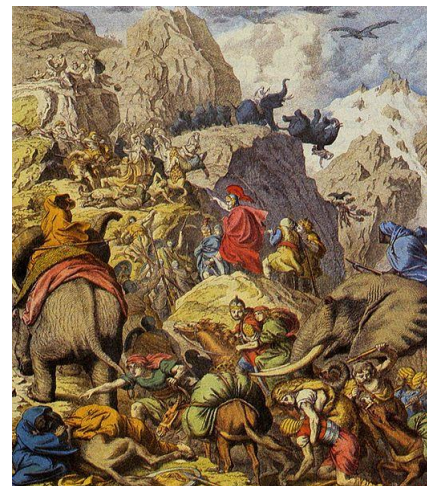
¹³ volksraadpleging op initiatief van de overheid.

¹⁴ Koning van Epirus, NW Griekenland. Tarente riep zijn hulp in

- 275: Purrhos trekt terug
- 270: Tarente onderworpen
- Verklaring succes Romeins imperialisme in Italië:
 - Verspreiding van Romeins burgerrecht
 - Verplichting van socii om troepen te leveren => Rome beschikt over almaar groeiend militair potentieel...

DE PUNISCHE OORLOGEN

- 4-5^e eeuw: opkomst **Carthago** als Mediterrane grootmacht. Rome al langer bezorgd over Carthaagse machtsuitbreiding
- 264: Rome komt Messina (Sicilië) te hulp tegen Carthago
- 264-241: Eerste Punische oorlog
 - Moeizaam: Rome moet vloot opbouwen
 - Uiteindelijk Romeinse overwinning in zeeslag
- Vrede: Carthago doet herstelbetalingen en staat Sicilië en Sardinië en Corsica af
 - Hier eerste twee Romeinse provincies
- Carthaagse machtsuitbreiding op Iberisch Schiereiland leidt tot Romeinse wantrouwen
 - Ebro verdrag: Ebro = noordgrens invloedsfeer Carthago, werd door Romeinen geschonden
- → 218-201: Tweede Punische oorlog
 - **Hannibal** trekt over de Alpen¹⁵ en verslaat Rome in Slag bij Cannae (216)
 - Italiaanse socii blijven Rome trouw
- Rome vermijdt elke confrontatie met Hannibal in Italië
- Rome opent tweede front in Spanje
 - 204: Carthaags Spanje in Romeinse handen
 - Generaal **Scipio Africanus** steekt over naar N-Afrika
- 202: **Hannibal** teruggeroepen en definitief verslagen door Rome in N-Afrika
- Provincialisering Spanje

Hannibals tocht over de Alpen

STAATINSTELLINGEN ROMEINSE REPUBLIEK

VOLKSVERGADERINGEN

- Algemeen: directe vergadering: stemmen/ kiezen per stemgroep (curia; centuria; tribus), geen debatten
- 1) **Comitia curiata**: in Republiek louter nog ceremonieel/ religieus; stemt per curia
- 2) **Comitia centuriata**: hele populus
 - Voorzitter: consul/ praetor
 - Stemmen per centuria
 - Kiest de consuls, praetors en censors

¹⁵ Dit werd gezien als een zeer grote verwezenlijking

- Na 218 : geen wetgeving behalve oorlogsverklaring
- Hof van beroep in moordzaken

3) **Comitia tributa** : stemmen per tribus (district; 4 stad; 31 platteland). Twee vormen:

- **Comitia tributa populi**: hele populus
 - Voorzitter = consul/ praetor
 - Kiest aediles curules, quaestors
 - Alle wetgeving (lex)
 - Aanvankelijk rechtbank voor ernstige delicten
- **Comitia tributa plebis**: alle plebejers
 - Voorzitter = volkstribuun of plebejische aediel
 - Kiest volkstribunen en plebejische aediles
 - Wetgeving, op voorstel van volkstribunen
 - Rechtszaken waarbij tribunen betrokken zijn

MAGISTRATEN (collegialiteit en annualiteit, cursus honorum)

- **Consul**:
 - Jaarlijks 2
 - Imperium
 - Hoogste autoriteit civiel en militair
- **Praetor**
 - Jaarlijks 6
 - Imperium
 - Juridische taken/ legercommandant
- **Aediles**
 - Jaarlijks 4: 2 curules en 2 plebejisch
 - Markten, wegen, voedselvoorziening, spelen, archieven
- **Tribunus plebis**
 - Jaarlijks 10
 - Introductie wetgeving in concilium plebis, auxilium, intersecco (vetorecht over beslissingen andere magistraten)
- **Quaestor**
 - Jaarlijks 10
 - Financiën

Buitengewoon:

- **Dictator**: alleenheerser in geval van noodgevallen, benoemd door consul op verzoek van senaat, max 6 maanden
- **Censor**: eens in de 5 jaar, twee: 18 maanden inspectie lijst Senaat, census controle 'moreel' gehalte samenleving, aanbesteding openbare werken

SENAAT

- Raad van ex-magistraten + 30 jaar
- 300, later 600 leden
- Adviseert magistraten
- Zeer invloedrijk: veel aanzien en prestige

- Ontvangt en stuurt ambassadeurs
- Financiële beslissingen campagnes

RECHTBANKEN

- Vanaf 149 BC permanent voor strafzaken
- Juries = equites, later ook senatoren, dus geen dwarsdoorsnede burgerbevolking!
- Rechtbank per vergriep (bv afpersing provincialen, fraude, hoogverraad, moord, geweldplegingen...)

BURGERSCHAP EN HIËRARCHIE

- Romeinen gul met burgerschap, gedefinieerd als pakket rechten en plichten:
 - Geschonken aan sommige overwonnen volken, soms in afgezwakte vorm
 - Ook liberti (vrijgelaten slaven) krijgen beperkt burgerrecht
- Achtergrond: groter belang formele hiërarchie in Romeinse maatschappij (vergeleken met poleis), met name in politiek opzicht
- Blijvend belang vermogensklassen in comitia centuriata
- Ambten in handen van elite → toplaag elite gevormd door (ex)consuls en hun familie: nobilitas
- Ex-magistraten vanaf rang quaestor voor leven in Senaat
 - Interne hiërarchie in senaat: ex-censors en ex-consuls meeste *dignitas* (prestige) en *auctoritas* (waardigheid)
- 120 BC : **Lex Claudia** ; verbiedt Senatoren bezit zeewaardige schepen, en dus betrokkenheid bij overzeese handel
- 120 BC: senatoren niet langer ingedeeld bij equites in comitia centuriata
 - Nu twee aparte standen: ordo senatorius en ordo equester

HOE KWAM ROME ZO SUCCESVOL?

- superieure troepenmacht
 - de socii: succesvol bondgenotensysteem
 - romeinse normen en waarden systeem: jaarlijks inwisseling magistraten
 - hardnekkige tegenstander, bleef doorgaan na nederlaag
 - gemengde constitutie (<-> Athene)
 - Aristocratisch element: Senaat
 - Consuls met Imperium
 - Democratisch element: volksvergadering
- } Hielden elkaar in balans
- ➔ Weinig interne conflicten
 - ➔ Konden focussen op buitenland en veroveren van andere gebieden

8. DE ROMEINSE REPUBLIEK: IMPERIALISME EN ONDERGANG

ROMEINSE SUCCESSEN:

- Overwinning op Carthago (202 BC)
- Provincialisering Spanje
- Overwinning op Seleucidenvorst Antiochos III
 - Slag bij Magnesia aan de Maeander (190/89 BC)
- Verovering en provincialisering Macedonië en Griekenland (148-146 BC)
- 149-146 BC: Derde Punische oorlog: verwoesting Carthago en creatie provincia Africa
- Erfenis koninkrijk Pergamon (133 BC)
 - ➔ Rome heer en meester in MZ gebied
- Behalve imperialistische successen, Romeinse Republiek ook in termen van institutionele continuïteit en politieke levensduur uiterst succesvol: grotendeels stabiele politieke entiteit gedurende bijna half millennium (509-31 BC)
- Systeem had bijzonder lang bestaan, hoe kon het ten onder gaan?

GEVOLGEN IMPERIALISME

INTERN

- Succesvolle veroveringsoorlogen → toevloed rijkdommen en krijgsgevangenen
 - (senatoriale) elite investeert nieuwe rijkdom in grootgrondbezit (latifundia) → bewerking door krijgsgevangenen als slaven
- Kleine boeren geen toegang tot ager publicus
 - werd in bezit genomen door elite (illegaal want contra Licinisch-Sextische wetgeving van 367/66 BC)
 - plus: werden verjagen van eigen grond = illegaal
 - ➔ landloze boeren trekken naar steden, vooral Rome
 - ➔ illegale of legale economie in Rome
 - ➔ steden groeien: groeiende vraag naar lb-producten en voedsel → elite profiteert hiervan
- Italië wordt belastingvrij door enorme rijkdommen
- Dus: **steeds meer arme, landloze boeren**, steeds meer behoren tot proletarii = groot probleem: kleine boerenstand (assidui) vormt ruggengraat Romeins leger => bezitscriterium (zelf betalen wapenuitrusting)
 - ➔ Steeds minder assidui, juist in periode van imperiale expansie
 - ➔ Twee mogelijke oplossingen:
 - landherverdelingen = oude maar voor de hand liggende oplossing
 - verlaging/ afschaffing bezitscriterium legerdienst = progressieve oplossing maar creatie van bezitloos leger is gevaarlijk => leidt tot ontwikkeling dat loyaliteit van soldaten moet liggen bij de generaal (ipv de staat) want proletarii is afhankelijk van de generaal om grond terug te bezitten

- 133 BC: volkstribuun **Tiberius Gracchus** ijvert voor verdeling van ager publicus onder arme boeren en proletarii
 - wet wordt aangenomen door volksvergadering buiten Senaat om (Senaat was tegen deze oplossing want zij bezaten de meeste gronden , illegaal)
 - Was strikt constitutioneel wel mogelijk maar de *mores* (ongeschreven gedragsregels) lieten dat niet toe
 - er volgen conflicten en Tiberius wordt vermoord door senatoriale knokploeg
 - ⇒ Directe aanval macht van de senaat

- Gevolg van Gracchus:
 - Verdeling (Senatoriale) elite in twee kampen
 - *Populares*: werken via comitia tributa
 - *Optimates*: via senaat
 - Landverdelingscommissie van Tiberius bleef actief maar onder controle van senaat => bondgenoten (soccii) hadden geen toegang => onvrede want hadden geen politieke inspraak ook al vochten en betalen ze mee
 - Arme Socii had gehoopt beetje land te krijgen
 - Rijke socci had gehoopt pol invloed te hebben
 - Vraag kwam op of socii ook romeinse burgers konden worden

- 123 BC: **Gaius Gracchus** (broer Tiberius) volkstribuun
 - Hernieuwing Tiberius akkerwet in oorspronkelijke vorm
 - Uitbreiding burgerrecht onder socii, gaan tegen lage prijs voor proletarii
 - Afschaffing Senatoriale monopolie in de jury
 - Corruptie vermijden senatoriale provincieleiders
- Ook Gaius wordt vermoord...

- 107 BC: Romeinse generaal **Gaius Marius** schaft bezitscriterium voor legerdienst af
 - Rekruteert onder proletarii, stelt zijn soldaten land in het vooruitzicht na diensttijd (= revolutionaire stap)
 - Ontstaan van soort patroon-cliënt relatie tussen veldheer en soldaten
 - Eerste loyaliteit ligt bij commandant, niet bij Republiek
 → mogelijkheid van ontwikkeling beroepslegers => leger werd van generaal zelf => generaals konden zo ook elkaar gaan bestrijden

EXTERN

- Structuur rijk:
 - Italië => **Latini** (oude steden in Latium + Latijnse kolonies): Latijns burgerrecht omgezet in Romeins bij verhuizing naar Rome
 - **Soccii** (bondgenoten): jaarlijkse troepenlevering aan Rome
 - **Provincies**: rechteloos, onvoorwaardelijke gehoorzaamheid aan Rome => tribuutbetaling

PROVINCIES

- **Provincia** (= complexe term): betekent aanvankelijk 'taakomschrijving magistraat'
- In veroverde gebieden: magistraat met imperium nodig
- Geleidelijk aan kreeg provincia territoriale bijbetekenis: 'bezettingszone'
- Aanvankelijk: uitbreiding aantal praetoren tot 6 voor bestuur provincies
- Vanaf 197 BC: nieuwe provincies bestuurd door ex-magistraten: *propraetores* en later ook *proconsules*
 - Zo manier om je te verrijken
 - Werken met pro-magistraten ipv imperium van magistraten steeds uit te breiden als er iemand wegviel
- Provincies in Republiek beschouwt als wingewesten
 - Gouverneurs (pro-magistraten) verrijken zich
 - Belasting geïnd door private maatschappijen (societates) van publicani (geleid door equites)
 - Betaalde Rome 'lump sum' en inden deze (met wins) terug in provincies
 - Veel exploitatie
 - Veel Romeinen en Italiërs als zakenlui actief in provincies (vooral Asia Minor): negotiatores

DE BURGEROORLOGEN

HET BEGIN: SULLA EN MARIUS

- Politieke moorden en intern geweld in de Republiek
- Onvrede onder Socii leidt tot **bondgenotenoorlog** (91-88 BC)
 - Etrusken, Umbriërs en Samnieten vormen aparte staat: Italia
 - Hebben twee legeraanvoerders en gaan Rome bestrijden
 - Lastige oorlog, uiteindelijk doet Rome concessie: burgerrecht voor alle Italiërs
- Samnieten vechten nog door, woude totale onafhankelijk: worden verslagen door **Cornelius Sulla** (88 BC)
- 88 BC: koning **Mithradates van Ponto** valt Asia binnen
 - Senaat geeft commando aan optimaat Sulla, volksvergadering echter aan de popularis Marius
 - Sulla kon Mithradates terug drijven en keert terug naar Rome
- Sulla onderneemt mars op Rome met zijn troepen → bloedbad, daarna vertrekt hij naar het oosten
- 82 BC: Sulla maakt zich na terugkeer meester van Rome
 - Systematische terreur => proscripties¹⁶: vele populares vermoord
 - Sulla dictator voor onbepaalde tijd => eerste alleenheerser
 - Hervormingen

¹⁶ = lijsten van tegenstanders, worden dan vermoord en bezittingen slachtoffers vielen toe aan Sulla → werd zo steenrijk

- Volksvergadering en tribunen monddood gemaakt → werd onaantrekkelijke functie
- Consulaat losgekoppeld van militair commando
- Versterking positie senaat
- Sulla treedt af in 79 BC
- Sulla's hervormingen na 79 BC grotendeels teruggedraaid
 - Ambitieuze populares-nobiles bleven via volksvergadering en tribunaat actief
 - Door optimates gedomineerde Senaat in het nauw...
- Ondertussen: **Slavenopstanden olv Spartacus (73-71 BC)**
 - Neergeslagen door **Crassus** en **Pompeius**
- Probleem van endemische piraterij in MZ < wegvallen maritieme macht Carthago en Hellenistische koninkrijken
- Rijk van Rome werd te groot: graanaanvoer nodig van over zee maar werd bedreigd door Piraten → Rome kon niet meer heel haar rijk voeden

POMPEIUS, CAESAR EN ONDERGANG VAN DE REPUBLIEK

- 67 BC: op voorstel van Tribunen/ volksvergadering, met steun **Cicero**¹⁷:
 - Buitengewoon mandaat voor **Pompeius** om piraten te bestrijden
 - Klus in 3 maanden geklaard
- 66 BC: nogmaals buitengewoon mandaat voor Pompeius om definitief met Mithradates af te rekenen
 - 61 BC: Pompeius keert in triomf terug uit oosten, ontslaat zijn troepen en belooft hen land
 - Senaat weigert land toe te kennen
 - vorming Eerste Driemanschap (Triumviraat) (= soort alliantie)
 - **Pompeius, Crassus en Caesar** (60 BC)
 - Doel = Caesar consul maken in 59 zodat de veteranen van Pompeius hun land zouden krijgen
- **Caesar** wordt Consul en houdt zijn belofte
 - 58 BC: krijgt van volksvergadering commando over heel Gallië
 - 58-50 BC: verovering heel Gallië
- Pompeius poogt te bemiddelen tussen senaat en radicaliserende volksvergadering¹⁸ → trekt naar optimates toe
- 56 BC: hernieuwing Triumviraat
 - Crassus trok naar Syrië en sneuvelt tegen Parthen
 - Caesars commando verlengt met 5 jaar
 - Pompeius krijgt Spanje maar blijft in Rome → laat Spanje regeren door Legati = nieuw

¹⁷ Consul in 63 BC maar kreeg te maken met machtsgreep van Catilina

¹⁸ Let hier wel bij op: er was GEEN senaat-partij en populi-partij, er was geen permanent lidmaatschap, men kon switchen van kant.

- De Senaat vreest Caesar en weigert zijn commando te verlengen, Pompeius sluit zich bij Senaat aan
- 49 BC: Caesar trekt met zijn legers de Rubicon over
 - Hier komt spreekwoord *alia iacta est* vandaan
 - De Rubicon oversteken mocht niet want dat was de grens tussen zijn provincia en Italia, het oversteken zou te bedreigend zijn voor Rome
 - Senaat gaf Pompeius de opdracht om Caesar tegen te gaan
- MAAR: Caesar heeft al snel heel Italië in handen
- Tot slot: 48 BC: Slag bij Farsalos (Pompeius VS Caesar)
 - Caesar wint
 - Pompeius wijkt uit naar Egypte maar wordt daar vermoord
 - Caesar mengt zich in troonstrijd en helpt Cleopatra op de troon
- ➔ Caesar wordt alleenheerser van Romeinse Rijk

CAESARS DICTATUUR: OCTAVIANUS EN ANTONIUS

- Caesar verkozen tot dictator (eerst voor 10 jaar, daarna voor het leven)
 - Voert vele hervormingen door
- Gerucht gaat dat Caesar koning (rex) wil worden ➔ leidt tot zijn dood in 44 BC
- **Brutus en Cassius**, Caesars moordenaars, initiëren een nieuwe periode van burgeroorlogen
 - ➔ Periode van politieke verwarring
- Caesars erfgenaam en adoptiefzoon **Octavianus (= Augustus)** sluit in 44 BC Tweede Triumviraat
 - Samen met twee van Caesars generaals: **Marcus Antonius en Lepidus**
 - Doel: staat hervormen en moordenaars Caesar straffen
- 42: Brutus en Cassius verslagen bij Fillipi
 - Lepidus wordt aan de kant gezet
 - Octavianus krijgt westelijk deel rijk
 - Antonius het oostelijk deel
- Antonius huwt met **Cleopatra**
 - Monarchale ambities (Ptolemaeïsch-Romeins rijk)
 - Octavianus ageert tegen Antonius
- 32: verbreking bondgenootschap
- 31: zeeslag bij Actium
 - Octavianus VS Antonius/ Cleopatra
 - Octavianus wint en is, na de zelfmoord van Antonius en Cleopatra, alleenheerser

CONCLUSIE: WAAROM GING DE REPUBLIEK TEN ONDER?

- Veel debat, diverse factoren aanwezig:
- Algemeen: politieke en organisatorische structuren stadstaat onverenigbaar met territoriaal rijk
- Immense winsten imperialisme destabiliseren politieke en sociale verhoudingen
- Nietsontziende competitie elite blaast politiek systeem op

9. HET ROMEINSE RIJK: KEIZERS EN BESTUURLIJKE ORGANISATIE (31 BC – 200)

AUGUSTUS

- Na Actium (31 BC): twee problemen voor **Octavianus**
 - 1) Demobilisatie legers: landtoewijzingen veteranen en ontheemde Italiërs (Romeinse beroepssoldaten afh van generaal)
 - 2) Legalisering en verduurzaming machtspositie

- oplossing probleem 1:
 - Rijkdom overwinningen (inname Egypte): land en financiële uitkeringen voor veteranen en landloze Italiërs
 - Kolonisatie (vestiging landlozen en veteranen): o.a. Z-Frankrijk, Spanje, N-Afrika en Italië (grote volksverhuizingen)
- oplossing probleem 2:
 - Geleidelijk proces, lastig want in Republikeinse constitutie geen plaats voor permanente alleenheerschappij (dictatorschap officieel 6 maanden)

 - 31-33 BC: Octavianus onafgebroken **consul** + speciale bevoegdheden als triumvir (censor)
 - Normaal was men max 2 jaar consul
 - 27 BC: Octavianus geeft zijn speciale bevoegdheden terug aan de senaat maar bleef consul
 - Uit dankbaarheid verleent Senaat hem titel van '**Augustus**' (Verhevene) en later ook nog titel van pater patriae (vader des vaderlands) (2 BC)
 - Augustus voor 10 jaar belast met bestuur over provincies met legers → bestuurd door *Legati Augusti pro praetore* (gezanten van Augustus met de bevoegdheid van praetor)
 - Na 27 BC: Augustus formeel niet meer dan eerste onder leidende romeinen: **princeps**
 - Augustus wou niet gezien worden als militaire dictator maar als 'eerste onder de burgers'
 - Macht princeps berustte op zijn **auctoritas** => Augustus benadrukte dit aspect van positie

 - Periode van 31 BC – 284 N.Ch bekend als **Principaat**
 - Romeins Keizerrijk
 - vanaf 284: troonsbestijging van Diocletianus = Dominaat

EXPANSIE

- onderwerping Iberisch Schiereiland
- opschuiven van noordgrens tot aan Donau
- consolidatie van oostgrens (Eufraat) door overeenkomst et Parthisch rijk

- nederlaag tegen Germanen (9 AD): Rijn ontwikkelt tot versterkte grens

HERVORMINGEN TE ROME

- herbouw, reorganisatie en verfraaiing stad:
 - oprichting brandweerkorps: *Vigiles* olv *praefectus Vigilium*
 - organisatie voedselvoorziening: *annona* olv *praefectus annonae*
 - politiemacht olv *praefectus urbi*
 - lijfwacht keizer, pretoriaanse garde of cohortes praetoriae olv praefectus praetorio

TITULARIUM

- 27 BC: titel van **Augustus** verkregen van Senaat + ook titel van **Princeps** wat vergeleken kan worden met 'Keizer'
- 23 BC: crisis => senaatselite protesteert vanwege onafgebroken consulschap Augustus
 - ➔ Herziening principaat
 - Augustus legt consulschap neer
 - Krijgt **tribunicia potestas** en **imperium proconsulare maius** => pijlers van staatsrechtelijke bevoegdheid keizers

TRIBUNICIA POTESTAS

- Bevoegdheden van volkstribuun, niet het ambt zelf
- Gaf mogelijkheid tot
 - Initiëren wetgeving
 - Vetorecht tgo andere magistraten en Senaat
 - Sacrosanctitas (onschendbaarheid)
 - In praktijk: voorrang boven alle andere magistraten + kon senaat en comitia tributa plebis bijeenroepen

IMPERIUM PROCONSULARE MAIUS

- Augustus was na afleggen consulschap automatisch **proconsul** over 'zijn' provincies
- 'Maius'- aspect gaf hem ook autoriteit in senatoriale provincies
 - Zijn proconsulair imperium was groter (maius) dan dat van de proconsuls daar...

CONSULAIR IMPERIUM, IMPERATOR EN PONTIFEX MAXIMUS

- Daarnaast nog **consulair imperium** voor de rest van zijn leven
 - Imperium consul, niet het ambt zelf!!
 - De keizers na hem kregen dit niet
- Titel van **Imperator** aan zijn naam toegevoegd + de naam caesar na zijn adoptie
 - Opvolgers namen deze titulatuur over
 - Elke keizer was dus 'imperator Caesar Augustus'
- **Pontifex Maximus** voor het leven vanaf 12 BC
 - = hogepriester

OPVOLGING

- Positie princeps nooit formeel staatsrechtelijk erfelijk
- Gedurende principaat, drie mechanismen:
 - Opvolging door bloedverwanten
 - Opvolging via adoptie
 - Uitroepen nieuwe keizer door leger

KEIZERS EN DYNASTIEËN

JULISCH-CLAUDISCHE DYNASTIE (27 BC – 68 AD)

- 27 BC – 14 AD: **Augustus**
- 14 - 37: **Tiberius**
 - Adoptiefzoon van Augustus, zoon van Livia (vrouw Augustus)
 - Slechte verhouding met Senaat, wantrouwen naar senatoren
 - Probeert in voetsporen van Augustus te treden
 - Wantrouwen leidde tot paranoïde als hij oud was
 - Zoekt steun bij pretoriaans prefect
- 37 – 41: **Caligula (Gaius)**
 - Eerste jaren succesvol
 - Werd zwaar ziek: vanaf dan ging het mis → veranderde in wrede tiran
 - Gedraagt zich naar Hellenistische vorst, wilt verering
 - Veel mensen beschuldigt van samenzweringen, bezittingen worden na executie in bezit van Caligula (wordt zo rijk)
 - Plannen voor verovering Britannica en Germanen
 - Na vier jaar schrikbewind: vermoord door pretoriaanse garde leger
- 41 – 54: **Claudius**
 - Was fysiek zwak, wel een geleerde
 - Bekwaam en intelligente bestuurder
 - Groot voorstander van immigratie van veroverde volkeren, uitbreiding romeins burgerschap
 - Actieve politieke kolonisatie en burgerrechtenverspreiding
 - Veel vertrouwen in vrijgelaten slaven, uitbreiding bestuursapparaat
 - Agrippina vergiftigd hem om Nero op de troon te zetten
- 54 – 68: **Nero**
 - Seneca als leraar
 - Groot wantrouwen naar senaat, veel veroordelingen voor samenzweringen
 - Brand in Rome: stak de schuld op de Christenen
 - Verlies macht omdat andere mensen zijn macht niet meer erkennen, men stopte met hem te gehoorzamen
 - Pleegt uiteindelijk zelfmoord
- 68 – 69: **vierkiezjaar**: hevige korte burgeroorlog
 - Galba, Otho, Vitellius en Vespasianus

FLAVISCHE DYNASTIE (69 – 96)

- 69 – 79: **Vespasianus**
 - Voor eerst geen bloedverwant van Augustus en Julia => legitimatieprobleem
 - Veel propaganda: nadruk goddelijke bijstand
 - Sobere en efficiënte heerser
 - Belastingverhoging
- 79 – 81: **Titus**
 - Positieve bronnen over hem
 - Populaire heerser
- 81 – 96: **Domitianus**
 - Eist goddelijke verering tijdens zijn heerschappij: was ongewoon
 - Samenzwering tegen hem en uiteindelijk vermoord

ADOPTIEFKEIZERS (96 – 192)

- 96 – 98: **Nerva**
- 98 – 117: **Trajanus**
 - Grote sterke buitenlandse politiek: agressief → oorlog tegen Parthisch Rijk
 - Vele rijkdommen opgeleverd
 - Ideale princeps, kon goed balans houden
- 117 – 138: **Hadrianus**
 - Versterking van limes → grensverdediging
 - Gespannen houding met Senaat
 - Steeds op reis doorheen rijk, onrustige keizer
 - Bekwaam architect (Pantheon)
- 138 – 161: **Antonius Pius**
 - Soort overgangsfiguur: moest direct nieuwe opvolger adopteren
- 161 – 180: **Marcus Aurelius**
 - Uitstekende verhouding met senaat
 - Bracht ziekte mee van de Parthen (wss pokken) = Antonijnse plaag => maakte veel slachtoffers
 - Zware oorlogen aan Donau, Germanen trokken door de limes en gaan zelfs tot Italië
 - Zijn regering wordt gezien als een keerpunt in de geschiedenis
 - Werd opgevolgd door zijn zoon Commodus (geen adoptiefkeizer meer)
- 180 – 192: **Commodus**
 - Einde aan strijd met de Germanen
 - Buitengewoon sterke verhouding met de Senaat

Bronnen:

- Suetonius, Tacitus, ... → vaak met korrel zout nemen, stilistische patronen
- als:

- Goede reputatie keizer => goede verhouding met elite
 - Voldoen aan ideaal van princeps zoals Augustus
 - Populair bij bevolking maar vooral bij leger
- Slechte reputatie keizer
 - Provoceren senaat en elite
 - Vaak wel populair bij gewone stadsbevolking

BESTUURLIJKE ORGANISATIE PRINCIPAAT

- **Ideologie principaat:** herstel republiek, samenwerking keizer en senaat
 - Goede keizers consulteerden en respecteerden de Senaat
 - Slechte keizers deden dat niet
- **Wetgeving:** per keizerlijk edict of Senaatsbesluit
- **Rechtspraak:** senatoren en ridders berecht door Senaat
- **Magistraten** (van quaestor tot consul) gekozen door Senaat, elke ex-magistraat is senator
 - Tussenkost keizer mogelijk via *commendatio* (aanbeveling), *nominatio* (nominatie) en *adlectio* ; opname novi homines in Senaat

- Formeel verleende Senaat nieuwe keizers tribunicia potestas en imperium proconsulare maius
- Vaak wantrouwen tussen Senaat en keizers → angst voor complotten/ geldgebrek stimuleren keizers aanklagers/ provocateurs
- Gevolg: executie of verbanning senatoren, confiscatie bezit, via laesa maiestas processen (majesteitsschennis)
- Na dood keizer besliste Senaat over apotheosis : vergoddelijking, keizer werd divus / of damnatio memoriae: vervloeking nagedachtenis

- *De facto* **machtsbasis keizer:** leger
 - Romeins leger definitief geprofessionaliseerd, rekrutering op basis van vrijwilligheid
 - Patroon-cliënt relatie tussen keizer en soldaat
- Reactieve bestuursstijl: keizers reageren op petitie en verzoeken ipv zelf beleid uit te zetten
- Keizer monopoliseert publieke generositeit in stad Rome
- Uitbouw bestuursapparaat
 - Senatoren, ridders maar ook keizerlijke slaven en vrijgelatenen => familia caesaris
 - Slaven konden hoge functies hebben maar stonden sociaal gezien veel lager als stand
 - → onvrede senaat: vonden het niet eerlijk dat slaven hoge functies konden bekleden
- Oude republikeinse apparaat bleef gewoon bestaan , soms keizer = consul, maar meestal niet

- **Ordines** (sociale klassen)
 - Ordo senatorius

- Censuscriterium¹⁹: 1 miljoen sestertiën (HS)
- Goede geboorte hebben en erfelijk
- Republikeinse ambten, proconsulschappen, administratieve functies
- Ordo equester = ridderstand
 - Censuscriterium: 400000 HS
 - Afkomst geen rol
 - Administratieve en militaire functies (prefecturen)
 - Reservoir voor nieuwe senatoren
- Ordo decurionum
 - Censuscriterium: 100000 HS
 - Lokale stedelijke elites; leden van de stadsraad in provinciale steden
 - Lokale ambten, belastingheffing, lokale jurisdictie
- Romeins rijk zeer **gedecentraliseerd** → veel taken overgelaten aan provinciale stedelijke elites
- Zeer bureaucratisch rijk

CONCLUSIE

- Het principaat als versluierde alleenheerschappij , die gaandeweg steeds openlijker monarchaal werd
MAAR de 'sluier' (= idee van herstel republiek) is belangrijk voor legitimering machtssysteem
- Het romeins rijk ten tijde van het Principaat als een 'empire without bureaucracy'
- Decentrale karakter geheim van Rome's succes?
 - Echter zie centralisering ten tijde van Dominaat onder Diocletianus en Constantijn...
- Grote mate van verstedelijking, naar premoderne maatstaven: stad blijft basis imperium

¹⁹ = vermogen nodig om ertoe te kunnen behoren

10. ECONOMIE, MAATSCHAPPIJ EN CULTUUR IN EEN WERELDRIJK (1-2^E EEUW)

OMVANG, BEVOLKING, STEDEN

OMVANG

- Enige langdurig stabiele wereldrijk in Europese geschiedenis
- Van Atlantische kust tot Eufraat, van Muur Hadrianus tot Eerste Cataract van de Nijl
- Max 6.5 miljoen km² landoppervlak
- Delen van drie continenten, kwart toenmalige wereldbevolking , interne zee (mare nostrum)
 - ➔ Zeer uitgebreid

BEVOLKING

- Op hoogtepunt (mid 2^e AD): ca. 60 miljoen inwoners of meer (precies aantal niet gekend)
- Zeer grote bevolkingsdichtheid in centrale steden rijk
- Naar pre-industriële maatstaven sterk verstedelijkt => Italië meer dan 20% bevolking in steden , elders 10% of meer
- Hoofdstad Rome 1 miljoen inwoners; Carthago, Alexandrië en Antiochië samen nog een 1 miljoen
 - Rome dus enorm groot met veel inwoners
- Verstedelijking neemt toe, rijk was sterk geürbaniseerd, vooral Italië en Rome
 - ➔ meer mensen in steden dan op platteland (voor het eerst in geschiedenis)
- Toenemende cultivering van marginale gronden door de bevolkingsstress

STEDEN

- Verdeling van heel moderne steden en heel kleine steden, verschillende structuren in de provincies (= kenmerkend)
- Rurale achterland ook deel van stad, onder zelfde jurisdictie
- Nadelen van leven in de stad:
 - Ongezond leefklimaat in premoderne stad: onhygiënisch, uitwerpselen dieren en afval mensen op de straten, onzuiver drinkwater
 - Badhuizen waren ook niet hygiënisch (geen chloor of iets van ontsmetting) + zieke mensen gingen vaak ook naar badhuizen
 - Putten met afval en menselijke botten gevonden in Rome => dood is alom aanwezig in de stad
 - Mensen veel mobieler dan gedacht, reisden vaak rond ➔ namen micro-organismen met zich mee => verspreiding ziektes
 - Lage gemiddelde levensverwachting bij geboorte, hoge kindersterfte, weinig oude mensen en veel jonge mensen in de samenleving

TRANSPORT EN COMMUNICATIE

- Ongeëvenaard stelsel van **verharde wegen**
- 272 wegen, + 85.000 km
- Verhard wegennet
- Hoogtepunt weggennet: tijd van keizer Diocletianus
- Doel wegen = vooral militair: troepenverplaatsing, bevoorrading
- Eerste weg = **via Appia** op initiatief van Appius Claudius (312 BC)
- **Mijlstenen** op de weg te vinden: werd aangeduid waar je was en hoe ver van volgende stad + info over wie de weg heeft aangelegd
 - Italië: elke mijlsteen gaf afstand tot Rome aan
- Bijeffect: stimulans handel en mobiliteit
 - De Pax Romana bevorderde het reizen maar het was ook niet 100% veilig
 - Mensen verdwenen vaak
 - Bescherming: privé-soldaten inhuren of aan godheid beloven altaar aan te maken als ze veilig op bestemming toekomen
- Oprichting **cursus publicus** door keizer Augustus
 - = postdiens, overheidsinformatieservice
 - Netwerk van mansiones/ mutationes (*verblijf- en paardenwissel-plaatsen*)
 - Hierbij ontstonden ook herbergen voor private reizigers
- Toch: communicatie over land langzaam => ossenkarren, paard-en-wagen, ruiters, voetgangers
 - In termen van reistijd was Rijk 'een paar maanden breed'
- Andere mogelijkheden: **rivier en zee-transport**
- Interne zee: mare nostrum (MZ)
- MZ: transport bulkgoederen (*graan, wijn, olijfolie, garum, bouwmaterialen*) naar steden, vooral Rome
- Kostenverhoudingen: zee 1, rivier 5, land 34-42 (over land was dus duur)
- → zeetransport dus efficiëntst MAAR ook nadelen
 - Zeilseizoen beperkt tot late lente en zomer => ander periodes te veel stormen
 - Niet zo veilig; piraterij

LANDBOUW

- Premoderne agrarische economie: 80% bevolking werkzaam in lb
- Arbeidsintensief, lage productiviteit
- Basale tweedeling:
 - Grootgrondbezitters
 - Kleine boeren
- Keizer, rijks-elites (senatoren/ ridders) en lokale stedelijke elites vormen top grootgrondbezit
- Exploitatie grootgrondbezit:
 - 1) Slaven: plantagesystemen, latifundia

- Slaven werden in nacht opgesloten en geketend in soort hokken, werden enorm uitgebuit
 - Iets betere omstandigheden in keizertijd: veroveringen stopten dus er kwamen minder slaven binnen en werden dus duurder => men ging hun slaven beter verzorgen en behandelen zodat er minder sterfte was
- 2) Pachtters: coloni, locatio-conductio => werd norm in keizerstijd
- Slavenvilla's huurden extra arbeid in gedurende oogperiode – vaak peasants die wat bijverdienden...
 - Kleine boerenstand blijft doorbestaan (ondanks crisis in Late republiek)
 - Verbouwen voor eigen consumptie, enige surplus voor de markt
 - Alle gezinsleden werkten mee
 - Meerdere gewassen op kleine akkertjes
 - Wouden vooral overleven en niet zozeer gericht op winstmaking
 - Genoodzaakt enige surplus op markt te brengen om belastingen te kunnen betalen en producten kopen die ze niet kunnen produceren (=> stimuleerde agrarische handel)
 - Daarnaast veeteelt: grote kuddes op estates. Transhumance

NIJVERHEID EN HANDEL

- Nijverheid blijft redelijk kleinschalig, workshops produceren voor lokale en regionale consumptie
- Uitzondering: door overheid gestimuleerde productie voor leger; ceramiek productie bij villa's
- Sterke beroepsspecialisatie binnen stedelijke economie
- Handel vooral lokaal en regionaal: bulkgoederen over lange afstand vaak door overheid gesteund (voedselvoorziening Rome en legerkampen)

OVERHEID EN ECONOMIE

- Romeinse overheid: geen economische politiek (hele concept zelfs onbekend)
 - Überhaupt weinig 'beleid': keizer reageert vooral op verzoeken
 - Concentratie op handhaven orde, belastinginning en voeden hoofdstad
 - Tribuutinning via stedelijke lokale elites => keizer zeer afhankelijk van deze elites om belastingen binnen te brengen
 - Muntslag vooral om troepen te betalen, voor belastinginning en propaganda
 - Munten zijn belangrijk propagandamiddel: munten met hoofd van keizer → zo wist men dat hij bij het RR behoorde
- ➔ Effect: verspreiding geldeconomie

ONTWIKKELING EN GROEI?

- **Extensieve groei:** bevolkingsgroei, dus expansie van productie en consumptie (exploitatie marginale gronden; intensivering – vooral door inzet meer mankracht)
- **Intensieve groei:** een beetje in 1^e en 2^e eeuw AD

- Distributie van deze extra welvaart?
 - Rijken werden rijker maar wellicht effect op stedelijke middengroepen (plebs media)

SOCIALE STRUCTUREN

- Diverse perspectieven
 - Rijke en arm (klassenanalyse)
 - Slaaf of vrij, burger of niet-burger (statusanalyse)
 - Hiërarchie van de ordines (standenanalyse)
- Elk op zich biedt geen totaalbeeld, lopen doorheen
- Naast deze 'verticale' indelingen ook 'horizontale' verbanden; bv clubs en (beroeps)verenigingen van gewone burgers

RIJK EN ARM

- Grote sociale ongelijkheid:
 - kleine elite van grootgrondbezitters, senatoren, ridders (equites) en decurionen
 - t.o. arme grote massa
- Binnen massa wel weer onderscheid:
 - stedelijke middengroepen van winkeliers, ambachtslui en handelaars (plebs media)
 - tov de armen
- geen armenzorg: annona in Rome was alleen voor burgers, ongeacht welstand: zelfde gold voor weldaden elite, eneurgetisme
 - de allerarmsten waren meestal degene zonder burgerrechten
- armere burgers konden wel steun van rijken krijgen via patronage

SLAVEN EN VRIJEN, BURGERS EN NIET-BURGERS

- slaven (servis), vrijgelatenen (liberti), vrijgeborenen (ingenui)
- slechte lot slaven in lb en mijnen vs. Betere levensstandaard slaven in elite huishoudens
 - de laatste hadden soms beter leven dan sommige burgers en hadden grote kans op manumissio (vrijlating). De meester werd dan patronus
- libertus werd burger, maar met beperkte rechten (geen ambten vervullen, behalve priesterschap keizercultus) (>< Athene)
 - kinderen geboren uit libertus waren wel volwaardige romeinse burgers
- romeinse burgers (cives) t.o. peregrini, massa rijksbewoners (die wel burgerschap van hun eigen stad hadden!)
- Romeins burgerschap verspreidt zich geleidelijk
 - Constitutio Antoniniana (212 AD): alle vrije inwoners RR = Romeins burger

ORDINES

- Zie hoofdstuk 9
- Priestercolleges van rijke vrijgelatenen (liberti): soms op stedelijk niveau tot ordines gerekend, de **Ordo Augustalium**

HORIZONTALE VERBANDEN: CLUBS EN VERENIGINGEN

Keizertijd = bloeiperiode clubs en verenigingen

- **Efebeia** en **collegia iuvenumb**: clubs voor jonge elite in steden
- Opkomst 'apolitieke' verenigingen: collegia => beroepsgroep, cultusvereniging, belangenbehartiging leden, sociabiliteit, sociale zorg..
- Reglementering sinds late Republiek: angst voor subversieve collegia → staat keek argwanend naar deze collegia want ze kwamen samen in groepen binnenshuis > stad kon niet controleren

MANNEN EN VROUWEN

- Huwelijk: plicht om te zorgen voor nageslacht, vrouwen trouwen jong (12-16 jaar)
- In keizertijd onder elite nieuwe idealisering van gezin en huwelijk
- Ascetisme: nadruk op huwelijkse trouw, idealisering man-vrouw relatie binnen huwelijk
- Binnen huwelijk man-vrouw redelijk gelijkwaardig

ONDERWIJS

- Scholen waren privé-instellingen met betaling lesgeld

Lager onderwijs (7-12 jaar)

- Lezen, schrijven en rekenen
- Ludi magister/ litterator = meestal vrijgelatene
- In open lucht of in stoa

Middelbaar = Grammaticus

- Meestal ook vrijgelatene
- Soms met eigen school
- Grammatica, lectuur klassieke auteurs

hoger onderwijs (nauwelijks)

- Bij leraren in retorica
- Platoonse academie in Athene
- Rechtsscholen in Rome en later Beiroet

WETENSCHAP

- In wetenschap: encyclopedisme
 - Bv: **Plinius de Oudere** : *Naturalis Historia*
 - **Strabo** en **Ptolemaios**: geografisch en kosmologisch werk
- Medische wetenschap:
 - **Galenus** : verzamelt bestaande kennis, vele nieuwe observaties en ziektebeschrijvingen
- Algemeen: niet langer experimentele geest van Hellenistische Alexandrijnse wetenschap
- Vooroordelen en pseudowetenschap spelen grotere rol, opkomst alchemie en astrologie
- Technische vindingen op militair en bouwkundig terrein als resultaat praktijkervaring

- Echter: nauwelijks band tussen wetenschap en techniek => nauwelijks onderzoek naar bv hoe de productie te kunnen verhogen ook al had men enorm veel kennis

LITERATUUR

- Literaire en retorische cultuur: nadruk op bekwaamheid in 'puur' Attisch-Grieks (5-4^e BC) en 'cicero'-latijn
- Monumenten latijnse cultuur: naast de Augusteïsche auteurs zoals **Livius, Vergilius, Ovidius** nu **Tacitus en Suetonius**
- Griekse biografische traditie: **Ploutarchos**
- Romans:
 - **Petronius: Satyricon**
 - **Apuleius: de Gouden Ezel**
 - Griekse romans

CULTUUR

- **Multicultureel imperium:** hoofdlijnen: Latijnse westen en Griekse oosten (poleis)
- Romeinse invloed, vermenging met lokale culturen (acculturatie)
 - Invloeden:
 - Stedenbouw (westen)
 - Badcultuur
 - Inscriptiecultuur
 - Architectonische vernieuwingen (triumfboog, koepelbouw)
 - Waterleidingen en rioleringen
- Voortbestaan lokale talen en (religieuze) tradities
- Geen probleem met inheemse religies tenzij ze werden gebruikt als verzet tegen Rome en de macht wouden (Christendom accepteerde bv Romeinse goden en staatsstructuur niet)

RELIGIE

- 'traditionele' publieke stadsculturen bestaan voort, met lokale varianten
- Intensivering Hellenistische trends: henotheïsme, grote rol niet-olympische goden (Isis, Aklepios, Kubele, Mithras) => vaak vereerd in mysteriecultus, syncretisme
- Sterk geloof in **fortuna/ Fatum** (lot):
 - wisselvalligheid van leven
 - pogingen om Fatum te kennen/ beheersen: astrologie, magie, optreden 'wonderdoeners'
- 'romanisering' inheemse (Keltische) goden uit NW Europa via *interpetatio Romana*
- Keizercultus, in allerlei varianten in provincies
- Monotheïsme:
 - Jodendom
 - diaspora-gemeenten in Griekse en Romeinse steden sinds Hellenistische periode
 - messianistische bewegingen leidden tot opstanden in Judea (66-70, 132-135)

EEN NIEUWE ONTWIKKELING: CHRISTENDOM

- ontstaat in Judea als joodse messianistische sekte
 - argwaan/ angst voor onrust priesterschap en Romeinse autoriteiten te Jeruzalem => gevangenneming en kruisiging Jezus
- diverse interpretaties van leven Jezus en dood onder directe volgelingen
 - Paulus: jesus was de Messias; zijn offerdood maakt weg vrij voor hemelse koninkrijk god, jesus als Zoon van God
 - Paulus koppelt christendom los van Joodse wetten en tradities
- Vorming eerste christelijke gemeenschappen
 - Eerst in steden van oostelijke provincies (Klein-Azië, Griekenland)
- Afkeer van polytheïsme, geen participatie in Grieks-romeinse stadsculturen, festivals en spelen
→ fundamentele afwijzing Romeinse maatschappijbeeld

11. DE LATE OUDHEID

DE SEVERI

- Einde aan politieke rust en stabiliteit in het Rijk → oorzaken?
 - Antonijnse plaag: 1/3 bevolking stierf, sociale ontwrichting, wegvallen vertrouwen in politiek en bestuur, disfunctioneren van de instituties + minder mensen om op de akkers van elite te werken en belastingen te betalen => effect op financiering
 - Toenemende druk op de grenzen (Germanen aan Donau, Parthen in Oosten) onder M. Aurelius en Commodus
 - Romeins Rijk kwetsbaar voor invasies van buitenaf, nu terug last want er waren minder soldaten
 - Nieuwe dynastie = **De Severi**
 - **Septimius Severus** (193-211)
 - **Caracalla** (211-217): despoot, zag zichzelf als nieuwe ADG, begon oorlog tegen Parthen
 - **Macrinus** (217-218)
 - **Elagabalus** (218-222)
 - **Alexander Severus** (222-235)
 - de Severi waren niet geliefd → anarchisme
- Severische 'herstelpolitiek' (Septimius en Caracalla) na problemen late 2^e eeuw:
 - Versterking en uitbreiding grenslegers
 - Creatie mobiel veldleger onder direct commando van de keizer
 - Verhoging soldij, kosten levensonderhoud niet langer hiervan afgetrokken
 - Gefinancierd d.m.v. nieuwe belastingen: annona (in natura) (*NIET verwarren met graanuitdelingen in Rome!!*) En Constitutio Antoniniana (meer romeinse burgers = meer belastinginkomsten)

CRISIS DERDE EEUW (235-284)

- Ondanks Severisch herstel: **ernstige crisis** in 2/2 3^e eeuw
- Nuanceren:
 - Beginpunt omstreden: al vanaf M. Aurelius of met regering Severi
 - Regionale verschillen: niet overal (alle) crisisverschijnselen hevig of zelfs aanwezig
 - Interactie van de verschillende ontwikkelingen: lastig om oorzaak en gevolg aan te geven

BURGEROORLOGEN

- Vanaf 235: voortdurende burgeroorlogen, legers schuiven ene na andere troonpretendent naar voren, 25 kiezers in nog geen 50 jaar
- Hervormingen: burgers verzetten zich omdat hun belastingen verhoogden → grondbezitters organiseren hun pachters als legers

- Militaire hervormingen Severi nog weinig impact
- Snel verslechterende situatie aan de grenzen, tenslotte zelfs driedeling rijk (258)
 - Gallisch Rijk in Westen
 - Palmyreense rijk in oosten
 - Centrale rompstaat van Italië, N-Afrika en Donaugebied
- Begin van herstel onder **Gallienus** (260-268) en Illyrische keizers
- 273-4: Palmyra en Gallisch rijk weer toegevoegd

ECONOMISCHE PROBLEMEN

- Steeds **grotere belastingdruk** (*oorlogen aan grenzen, verhoging soldij, versterking grenstroepen, burgeroorlogen*) en voortdurende conflicten en invallen → algemene verarming en terugval handel
- Nog versterkt door **monetaire politiek** keizers: depreciatie van zilveren en gouden munten => inflatie
 - Steeds minder edelmetaal in de munten => *'bad money drives out the good'*
- Meer **bureaucratie** en zware druk op decurionen om lokale belastingen en munera te garanderen => verergeren situatie
- Overall in het rijk proberen landbezitters, pachters, kleine boeren, ambachtslui te ontsnappen aan de belastingdruk

SOCIALE GEVOLGEN

- Algemene **verarming** en toenemend banditisme => straatarme boeren en stedelingen sluiten aan bij roversbendes
- Deels als reactie: sterke toename militarisering samenleving
- Sterke toename corruptie en fraude
- Cultureel-religieus: toename populariteit mysterieculten, met nadruk op persoonlijke heil
- Toch geen sporen van algemene machteloosheid bij de bevolking, geen algehele ideologische impasse

DE HERVORMINGEN VAN DIOCLETIANUS

- **Diocletianus** (284-305)
 - Politieke, bestuurlijke, militaire, economische en religieuze hervormingen
 - Eindresultaat: 'Republikeinse' façade en instellingen verdwijnen goeddeels
 - Dominaat vervangt Principaat
 - Dominaat: keizer als dominus (heerser)

POLITIEK EN BESTUUR

- Machtsdeling
 - 286: **Dyarchie** (tweemansbewind) met aanstelling medekeizer Maximianus

- => twee Augusti: 1 voor oosten, 1 voor westen
- 293: invoering **Tetrarchie** (Viermansbewind) => twee Caesars aangetrokken als assistenten en toekomstige opvolgers van de Augusti
 - Galerius en Constantius Chlorus
 - *Let op: tetrarchie is militaire taakverdeling, geen splitsing van rijk in vier delen. Rijk bleef één geheel*
- Provinciale herindeling: meer dan 100 kleinere **provincies** verdeeld in 12 diocesen olv vicarii, **diocesen** ingedeeld in 2 **prefecturen** olv praetoriaans prefect
 - Prefecturen > diocesen > provincies
 - Aparte militaire groep commandanten (duces) functioneerde onafhankelijk van administratieve systeem
 - Civiel en militair bestuur van elkaar losgekoppeld => belangrijke breuk
 - bestuurders en consuls waren voorheen altijd militaire aanvoerders, dus radicale breuk met aloude traditie
 - professionalisering militaire en civiele bestuur

MILITAIRE HERVORMINGEN

- Voortzetting uitbouw **mobiele legers**: elke tetrarch beschikt over leger (comitatus)
- Verdere **fortificatie van de limes** en uitbreiding grenstroepen => versterking rijksgrens
- Opname '**barbaren**' in leger
- Levering van **rekruten als belasting** voor grootgrondbezitters, afkoopbaar middels aurum tironicum
- Uitgifte van **land aan veteranen** nu met verplichting dat zij hun **zoons aan het leger geven**

ECONOMISCHE HERVORMINGEN

- Uitbreiding leger, bureaucratie en bouwprogramma's erg kostbaar => **annona-belasting uitgebreid** tot systeem gebaseerd op grondoppervlak en inwoneraantal
- Decurionen (nu vaak **curiales** genoemd) collectief verantwoordelijk gesteld voor belastinginning => zware last + lidmaatschap decurionum erfelijk gemaakt
- Staat reageerde met dwang op economische crisis
 - Boeren aan grond gebonden
 - Zonen verplicht beroep vader over te nemen
 - **Laatantieke dwangstaat**
- Tegen inflatie: **hervorming geldstelsel** en (ineffectief) Edict van Maximumprijzen
 - Contraproductief: dreef goederen en diensten van de markt
 - Krimp (geld) economie en regionalisering

IDEOLOGISCHE/ RELIGIEUZE HERVORMINGEN

- Ideologische ondersteuning uitbouw **semi-totalitair rijkssysteem**:
 - Keizer = **dominus** (heer) ipv princeps (eerste burger)

- Tetrarchen voorgesteld als goddelijke familie
- Uitgebreid **hofceremonieel**, deels Sassanidisch (Perzisch) geïnspireerd
 - Alles wat des keizers was, was sacer (heilig)
 - Grote afstand keizer-bevolking
 - Uitgebreide hofhiërarchie en bureaucratie
- Heidens reveal onder Diocletianus: stimulans voor traditionele culten
 - 303-305: grootscheepse **christenvervolging** (vooral in oosten)
- Uiteindelijk onder Galerius in 311: **Tolerantie-edict** => simpelweg te veel christenen

CONSTANTIJN DE GROTE

- 305: aftreden beide Augusti (Diocletianus en Maximianus) → opgevolgd door beide Caesares
- Dynastieke krachten toch te sterk: na korte strijd volgt **Constantijn**, zoon van Constantius Chlorus in 306 zijn vader op als Augustus → Constantijn wil keizer van hele rijk worden
- 312: slag bij Milvische Brug (ten noorden v Rome)
 - Constantijn overwint rivaal in westen: Maxentius
 - Constantijn had hierover een goddelijk visioen/ droom en schrijft de overwinning toe aan steun Christelijke god
- ➔ Constantijn wordt fervent **keizerlijke pleitbezorger christendom**
- ➔ 313: Edict van Milaan (samen met oostelijke medekeizer Licinius): **godsdienvrijheid** voor het hele rijk (*toch maakt hij Christendom niet tot staatsgodsdienst!!*)
- Uiteindelijk toch strijd tussen Constantijn en Licinius
 - Constantijn wint in 324 bij Buzantion
- Ombouw polis Buzantion tot tweede, christelijke hoofdstad rijk: **Constantinopolis**

RELIGIEUS

- Constantijns religieuze politiek is bewust ambigu: wil pagane onderdanen niet bruuskeren, dus:
 - Steun aan Kerk (benoemingen, schenkingen, privileges), kerkbouw
 - Maar: geen vervolging heidenen, heidense religieuze gebruiken niet afgezworen maar deels geïncorporeerd
 - Constantijn blijft pontifex maximus, zoals voorgangers. Tegelijk mengt hij zich ook in christelijke theologische kwesties (Concilie van Nicea, 325)

POLITIEK EN BESTUUR

- Rijk verdeeld in **vier prefecturen** met vicarii aan het hoofd van **13 diocesen**, +100 provincies
- Verdere **versterking legergrens** olv duces + comitatus (= veldleger keizer olv magistri) + nadruk op cavalerie
- **Foederati** (bondgenoten): barbaren (meestal Germanen) van over de grens die tegen betaling Rome's grenzen verdedigen
- Hof (sacrum palatium) zeer ceremonieel en bureaucratisch: secretarie, departementen (officia), consistorium (raad keizer)

- Invoer nieuwe gouden munt: de **solidus**; herstel geldeconomie
- Voortzetting **dwangeconomie**: blijvende druk op curiales: pachters nu letterlijk aan grond gebonden, verschillen nog weinig van slaven
 - Pachters waren verboden te vluchten van grond

VAN CONSTANTIJN TOT THEODOSIUS (337-395)

- Constantijn opgevolgd door zoon **Constantius II** (337-361)
 - Minder subtiele benadering heidenen, opkomst caesaropapisme (keizer hoofd kerk)
- 631: Constantius opgevolgd door neef **Julianus Apostata**
 - Poogt christendom terug te dringen door bevordering heidense culten, tevergeefs
- **Valentinianus** (364-375) keizer in westen, **Valens** (364-378) keizer in oosten
- 375: Valentinianus opgevolgd door **Gratianus**
- 378: Valens sneuvelt in Romeinse nederlaag tegen Visigoten (Hadrianopolis) => opvolging door **Theodosius I (de Grote)** (379-395)
 - Maakt de Goten tot Foederati
 - 391-2: verbod op heidense culten, **christendom staatsgodsdienst**
 - Laatste heerser over verenigd Romeins Rijk
 - → na Theodosius dood (395) splitsing rijk in Oost en West

DE VAL VAN HET WEST-ROMEINS RIJK

- Westen bezwijkt onder druk germanen
- 410: Rome ingenomen door **Alarik** en Visigoten
- 429-439: Vandalen veroveren N-Afrika
- Franken en Gallia en Noordelijke provincies
- Brittannia vanaf begin 5^e eeuw niet langer verdedigd
- Medio 5^e eeuw: dreiging **Attila** en de Hunnen
- 4 september 476: **Romulus Augustus** afgezet door de Germaan **Odoaker**
- 493: val van Ravenna, **Theodorik de Ostrogoot koning van Italië**

HET OOST-ROMEINS RIJK

- Oosten: welvarender, meer verstedelijkt, keizer meer grip op lokale bestuurders
- Herstel in 6^e eeuw onder **keizer Justinianus**, herovering delen westen (Italië, N-Afrika..) + codificatie Romeins Recht in *Corpus Iuris Civilis* (*herinner in ME de Renovatio imperii Romanorum gedachte*)
- 568: inval Longobarden, Italië verloren
- Succesvolle veroveringen Islamitische Arabieren in zevende eeuw doen rijk inkrimpen
- Heropleving O-Romeinse, Byzantijnse rijk in 9^e en 10^e eeuw MAAR langzame afbrokkeling in 11^e met komst Turken in Voor-Azië
- 1453: **Val van Constantinopel**